

Posjet poslanika Međunarodnog odbora Crvenog križa logorima Jasenovac i Stara Gradiška u ljeto 1944.

MARIO KEVO

Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, Republika Hrvatska

Na temelju izvornoga arhivskoga gradiva autor u tekstu govori o posjetu Juliusa Schmidlina, poslanika Međunarodnog odbora Crvenoga križa u NDH za vrijeme Drugoga svjetskog rata, ustaškim logorima Jasenovac i Stara Gradiška. U ljeto 1944. godine poslanik Schmidlin je dobio odobrenje vlasti NDH za višednevni posjet logorima koji je obavio u pratnji dr. Milutina Jurčića, glavnog ravnatelja Ravnateljstva za javni red i sigurnost Ministarstva unutrašnjih poslova NDH, i drugih dužnosnika. U prilogu rada pridodani su transkripcija izvornog izvještaja na njemačkom jeziku o obavljenoj posjeti koji je poslanik Schmidlin uputio Središnjici MOCK-a u Ženevu te prijevod navedenog izvještaja na hrvatski jezik.

Ključne riječi: Nezavisna Država Hrvatska, Međunarodni odbor Crvenoga križa, humanitarna djelatnost, Julius Schmidlin, Jasenovac, Stara Gradiška, logoraši, ratni zarobljenici, internirani civili.

Uvodne napomene

Jednu od nezaobilaznih odrednica modernog društva čini i humanitarna djelatnost, odnosno osiguranje raznih vidova pomoći potrebitim osobama. Iako je povijest, kako hrvatska tako i svjetska, bila prepuna ratnih sukoba obilježenih velikim ljudskim stradanjima i žrtvama, ona bilježi i mnoge humane pojedince i organizacije koji su svoje djelovanje posvetili humanitarnim naporima. Jednu od najvažnijih humanitarnih organizacija predstavlja Međunarodni odbor Crvenoga križa (MOCK) sa sjedištem u Ženevi (Švicarska Konfederacija). S obzirom na ograničenost prostorom, ovdje ću tek dodati da su Međunarodni odbor Crvenog križa 1863. godine utemeljila petorica ženevskih građana koje je predvodio trgovac Jean Henry Dunant (1828. – 1910.), a u svrhu pružanja pomoći ranjenicima za vrijeme rata te organizacijskim i tehničkim pripremama koje bi se provodile u doba mira kako bi organizacija što kvalitetnije i spremnije dočekala izbijanje nekoga ratnog sukoba.¹ Riječ je

¹ "Postanak i razvitak Crvenog križa, Od Solferina do naših dana", *Hrvatski Crveni križ* (Zagreb), br. 1., 20. VII. 1943., 3.; Od niza knjiga koje svojom tematikom govore o utemeljenju i dje-

o međunarodnoj humanitarnoj organizaciji čije djelovanje počiva na načelima humanosti, nepristranosti, neutralnosti, neovisnosti, dobrovoljnosti, jedinstva i univerzalnosti.² Naravno, organizacija koja počiva na dobrovoljnosti osniva-na je i prema nacionalnom ključu, tj. svaka država je utemeljila vlastito nacionalno društvo Crvenoga križa.

Za razliku od svjetske historiografije niti u hrvatskoj, ali niti u bivšoj jugoslavenskoj historiografiji ne postoji gotovo nikakva produkcija vezana uz djelatnost MOCK, odnosno s obzirom na usku povezanost rada spomenute organizacije s radom nacionalnih društava CK moglo bi se reći i da ne postoji kvalitetnija historiografska produkcija o djelatnosti Hrvatskoga Crvenog križa, što se osobito odnosi na razdoblje Drugoga svjetskog rata. Međutim, o radu humanitarnih organizacija postoji više naslova, ali su oni obrađenom problematikom vezani uz razdoblje prije početka ili nakon završetka Drugoga svjetskog rata. O tome zorno svjedoči i najsvježiji primjer, odnosno na Filozofskom fakultetu u Zagrebu je nedavno obranjen doktorski rad o djelovanju humanitarnih društava u Zagrebu za vrijeme Prvoga svjetskog rata, što nezaobilazno uključuje i djelatnost Crvenog križa.³ S obzirom na tematiku rada, neozbiljno bi bilo izostaviti sintezu monografskog karaktera koju je u povodu 125. obljetnice djelovanja Crvenog križa na hrvatskim prostorima napisao Zdravko Židovec, a 2003. ju je objavilo nacionalno društvo Crvenog križa.⁴ Međutim, iako je riječ o kvalitetnom izdanju, ipak je riječ o sintezi u kojoj je autor dao kraći pregled djelovanja Hrvatskog Crvenog križa u duljem razdoblju, te je zapravo djelatnost Crvenog križa u Hrvatskoj za vrijeme Drugoga svjetskog rata svedena na desetak stranica knjige.⁵ Uzme li se u obzir činjenica kako se Međunarodni odbor Crvenoga križa u događaje aktivno uključuje tek za vrijeme trajanja ratnih sukoba, razumljivo je da desetak stranica posvećenih povijesti nacionalnog društva Crvenog križa, koje je upravo u vrijeme Drugoga svjetskog rata veoma usko surađivalo s Međunarodnim odborom CK, predstavlja zaista nedovoljan prikaz povijesnih događaja. Spomenuo sam da

---

lovanju MOCK-a ovdje ću spomenuti tek jedan naslov za koji mi se čini da bi bio najdostupniji čitateljstvu. Knjiga sadrži sve činjenice vezane uz ideju, kao i temeljna načela na kojima je 1863. godine utemeljena ova organizacija. Vidi: Jean Henry DUNANT, *A Memory of Solferino*, Geneva 1886. (Izvornik: *Un Souvenire de Solférino*, Genève, 1862.).

J. H. Dunant, jedan od petorice utemeljitelja MOCK-a, primio je 1901. godine Nobelovu nagradu za mir. Njegov životopis je dostupan na http://nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1901/dunant-bio.html (ulaz ostvaren 5. III. 2008.). Za biografiju vidi i: Pierre BOISSIER, *Henry Dunant*, Genève 1991.; Nakon svoga utemeljitelja i MOCK je primio Nobelovu nagradu za mir (1917.). Kratki historijat organizacije zajedno sa selektivnom bibliografijom dostupan je na http://nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1917/red-cross-history.html (ulaz ostvaren 5. III. 2008.).

² *The Fundamental Principles of the Red Cross and Red Crescent*, International Committee of the Red Cross (ICRC), Geneva 2006., 2.

³ Vijoleta HERMAN KAURIĆ, *Za naše junake ...: rad humanitarnih dobrotvornih društava u gradu Zagrebu 1914. - 1918.*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2007., osobito str. 79.-198.

⁴ Zdravko ŽIDOVEC, *Hrvatski Crveni križ: 125 godina u službi humanosti: „povijesni pregled“*, Zagreb 2003.

⁵ ISTO, 71.-82.

je nešto bolja situacija u svjetskoj historiografiji. Ponajprije se europska historiografija puno više bavila ovom problematikom pa se u pojedinih autora mogu pronaći podaci i o odnosima Hrvatskoga Crvenog križa i Nezavisne Države Hrvatske s jedne strane te Međunarodnog odbora Crvenoga križa s druge strane. U tom kontekstu se nezaobilaznom čini knjiga Jeana Claudea Faveza o Crvenom križu i holokaustu koja daje osnovne činjenice o djelovanju MOCK u Drugome svjetskom ratu u Europi te ujedno predstavlja i polazište za bilo kakvu vrstu istraživanja ove problematike.⁶ Korisnih se podataka može naći i u nekim knjigama drugih europskih povjesničara.⁷ Naravno, niti u jednom od takvih izdanja, pa ni u navedenom naslovu J. C. Faveza, nije riječ o nekome sustavnom istraživanju hrvatske povijesti, već su autori dali prikaz nekih osnovnih povijesnih događaja u tolikoj mjeri koliko im je bilo potrebno za uspješnu obradu primarne teme rada.⁸

Koliko god je rad MOCK bio razgranat, humanitaran, potreban i u uskoj vezi s vlastima i nacionalnim društvima CK države u kojoj je djelovao, odnosno u ovome slučaju s vlastima i društvom CK NDH, taj rad ipak predstavlja jednu od gotovo neistraženih tema u hrvatskoj historiografiji. Naime, osim navedene sinteze Zdravka Židovca koja donosi neke podatke, treba dodati da nisu postojala sustavna istraživanja ove tematike, što naravno upozorava i na nedostatak izdanja koja bi se kritički odnosila prema djelovanju HCK te naravno i MOCK za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske. Samoju neistraženosti teme u hrvatskoj te u bivšoj jugoslavenskoj historiografiji nakon završetka Drugoga svjetskog rata pogodovalo je više razloga. S obzirom na to da bi iznošenje svih razloga koji su doveli do takve situacije uvelike nadilazilo problematiku rada, spomenut ću vjerojatno i najvažniji razlog, a to je veoma loše stanje izvornoga arhivskoga gradiva. U Hrvatskome državnom arhivu u Zagrebu ne postoje znatnije količine arhivskoga gradiva za navedeno razdoblje, odnosno riječ je o tek dvije kutije gradiva, a neznatne količine gradiva mogu se pronaći u manjim arhivima, primjerice u Državnome arhivu u Varaždinu.⁹ Glavnina arhivskoga gradiva pohranjena je u Ženevi, u Arhivu Međunarodnog odbora CK (Archives du Comité international de la Croix-Rouge (ACICR), Genève, Suisse), koji je tek od 1996. godine otvoren za javnost. Riječ je o velikim količinama arhivskoga gradiva koje je u izravnoj ili neizravnoj vezi s djelovanjem u Hrvatskoj za vrijeme Drugoga svjetskog rata i neposredno nakon njega. Najvažnije su grupa općih spisa izvršnih poslova MOCK za razdoblje od 1939. do 1950. godine

⁶ Jean Claude FAVEZ, *The Red Cross and the Holocaust* (dalje: J. C. FAVEZ, *The Red Cross*) Cambridge University Press 1999. (Izvornik: *Une mission impossible*, Editions Payot, Lausanne 1988.).

⁷ Usp. primjerice: Carlo Spartaco CAPOGRECO, *Mussolinijevi logori, Internacija civila u fašističkoj Italiji (1940. – 1943.)*, prev. Mirko ŠIKIĆ, Zagreb 2006.; Gradimir DJUROVIĆ, *The Central Tracing Agency of the International Committee of the Red Cross*, Geneva 1986.

⁸ Primjerice, J. C. Favez je u svojoj knjizi Hrvatskoj posvetio samo desetak stranica. Usp.: J. C. FAVEZ, *The Red Cross*, 175.-183.

⁹ Hrvatski državni arhiv (HDA), Zagreb, Fond 1343, Crveni križ Hrvatske; Državni arhiv u Varaždinu (DAV), Fond 4.7, RB 521 – Kotarski odbor CK Varaždin, Varaždin (1877.-), 1914./1944.

te arhivsko gradivo Arhiva Središnje agencije za ratne zarobljenike MOCK, odnosno posebna grupa izvora vezanih uz bivšu Jugoslaviju (u sklopu koje je pohranjeno i arhivsko gradivo vezano uz NDH), koji se nalaze pohranjeni pod oznakom *Service yougoslave* (oznaka C G2 YU).¹⁰

No, vratimo se osnovnoj problematici ovoga rada, tj. posjetu Juliusa Schmidlina, zagrebačkog poslanika MOCK, ustaškim logorima Jasenovac i Stara Gradiška u ljeto 1944. godine.

Tko je bio Julius (Julio) Schmidlin Junior?

Od niza aktivnosti humanitarnog karaktera koje je preko svojih poslanika te u uskoj suradnji s nacionalnim društvima Crvenoga križa u korist potrebitih osoba za vrijeme Drugoga svjetskog rata provodio Međunarodni odbor Crvenoga križa, u tekstu se problematizira tek jedan manji, ali istodobno i veoma važan odsječak iznimno razgranate djelatnosti MOCK, tj. riječ je o posjetu logorima za zatočene osobe. U ovome slučaju riječ je o posjetu Juliusa Schmidlina, poslanika MOCK u Zagrebu, logorima Jasenovac i Stara Gradiška te logorskoj ekonomiji Gređani Salaš.

Međutim, prije razmatranja spomenute problematike razjasnit ću tko je zapravo bio Julius Schmidlin?

Julius Junior, odnosno kako se običavao potpisivati Julio Schmidlin, bio je karijerni diplomat i poslanik MOCK u Zagrebu za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Iako mu se kao izvorno podrijetlo, a prema mjestu očeva rođenja navodi mjestašce Ruswill (kanton Luzern, Švicarska), Julius Schmidlin je rođen 3. rujna 1911. godine upravo u Zagrebu, a njegov otac Rudolf Julius Schmidlin Senior je obnašao dužnost prvog konzula Švicarske Konfederacije u Zagrebu (1920. – 1926.).¹¹ S obzirom na izvedenicu imena i prezimena, često je dolazilo i do zabuna. Ovdje moram spomenuti da su podatke o ocu i sinu Schmidlinu često zamjenjivale i švicarske savezne službe pa je tako i Tomislav Jonjić zaključio da je Julius Schmidlin obnašao dužnost švicarskog konzula u Zagrebu.¹² Međutim, Julius Schmidlin nije mogao obnašati spomenutu službu zbog veoma jednostavnog razloga. Naime, u to je vrijeme, odnosno 1920. Julius je navršio tek devet godina života. Ipak, da je dolazilo do česte zamjene podataka Juliusa Schmidlina i njegova oca Rudolfa potvrđuje i podatak kako je istu pogrešku načinio i predsjednik MOCK dr. Max Huber.¹³

¹⁰ ACICR, Archives générales 1918. – 1950., Group G: Généralités: affaires opérationnelles 1939 – 1950.; ACICR, 2e Guerre mondiale, Service Yougoslave 1941 – 1946. (Oznaka: C G2 YU).

¹¹ ACICR, Archives du personnel du CICR, Julius Schmidlin. Ovom prigodom zahvaljujem Fabriziju Bensiju, voditelju odjela općih spisa Arhiva MOCK, što mi je pregledao spomenuto osobno gradivo koje je dostupno samo zaposlenicima Arhiva.

¹² Tomislav JONJIĆ, „Sudbina švicarske imovine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, 1941. – 1945.“, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), 39/2007., br. 2., 400.

¹³ Dr. Max HUBER (1874. – 1960.), sveučilišni profesor, pravnik, političar, predsjednik

Julius Schmidlin Junior (1911. – ?), poslanik MOCK u Zagrebu od 1943. do 1946. (ACICR, Archives du personnel du CICR).

Naime, u pismu upućenome 8. ožujka 1943. godine predsjedniku Hrvatskoga Crvenog križa dr. Kurtu Hühnu,¹⁴ Huber potvrđuje primitak, odnosno zahvaljuje na primitku prihvatnog pisma (od HCK i hrvatskih vlasti) datiranog 19. veljače 1943. vezanog uz imenovanje Rudolfa Schmidlina za stalnog poslanika MOCK u Zagrebu.¹⁵ Spomenuta dvojba otvara nekoliko novih pitanja koja bi se mogla razraditi u posebnom radu pa ću ovdje tek spomenuti kako je moguće da je jednostavno bila riječ o zabuni ili se, možda, razmišljalo o tome da dužnost poslanika MOCK u Zagrebu obnaša karijerni diplomat poput Rudolfa, a ne njegov sin koji nije imao nikakvoga diplomatskog iskustva. S obzirom na dugotrajniju proceduru vezanu uz postavljanje poslanika MOCK pri nekoj državi, odnosno pribavljanje potrebnih suglasnosti lokalnih vlasti i Crvenog križa, u ovome slučaju hrvatskih

vlasti i nacionalnog društva Crvenoga križa, oko imenovanja poslanika vjerojatno je da je u ovome slučaju bila riječ o zabuni.

Nakon pristanka Vlade NDH i Hrvatskoga Crvenog križa Julius Schmidlin je u siječnju 1943. imenovan za poslanika MOCK pri NDH u Zagrebu, što je bio rezultat uspjeha posebne misije i konačnog dogovora koji je s hrvatskim vlastima u posebnoj misiji obavljenoj krajem 1942. godine sklopio član Poslanstva MOCK za Njemački Reich iz Berlina te posebni poslanik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj dr. Robert Schirmer. Naime, dr. Schirmer je u Zagreb kre-

---

MOCK. Radio na Sveučilištu u Zürichu, obnašao dužnost pravnog savjetnika Političkog odsjeka švicarske Vlade, a 1922. je izabran u Međunarodni sud pravde u Haagu (predsjedao od 1924. do 1927.). Međunarodnom odboru CK se pridružio 1923., a predsjednikom organizacije postao je 1928. Zbog narušenog zdravlja s dužnosti se povukao krajem 1944. godine. Opširnije usp. J. C. FAVEZ, *The Red Cross*, 283.-284.

¹⁴ Dr. Kurt HÜHN (1875. – 1963.), oftalmolog. Rođen je u Zagrebu. Studij medicine je završio u Beču (1900.), a od tada pa do umirovljenja (1940.) je radio u zagrebačkoj Bolnici sestara milosrdnica, gdje je bio predstojnik Očnog odjela (1904. – 1940.) te je jedno vrijeme obnašao i dužnost ravnatelja Bolnice (1937. – 1940.). Napose se bavio liječenjem trahoma i očne gonoreje, a zalagao se za hrvatsko okulističko nazivlje. Bio je predsjednik Liječničke komore za Hrvatsku (1923. – 1930.) i poslanik Zbora liječnika Hrvatske u *Jugoslavenskom lekarskom društvu* (JLD). U radu je osuđivao političke progone hrvatskih liječnika i zalagao se za razmjerno sudjelovanje nacionalnih liječničkih društava u upravi JLD-a. Nezadovoljan stanjem i politikom u JLD-u 1931. je podnio ostavku. Obnašao je i dužnost predsjednika *Hrvatskog oftalmološkog društva* (1937. – 1945.), a za vrijeme NDH je bio predsjednik Hrvatskoga Crvenog križa (HCK). Kao predsjednik HCK organizirao je informativnu službu, potragu za nestalom i izgubljenom djecom, repatrijaciju ratnih zarobljenika, prihvatne postaje, zdravstveni odsjek s dobrovoljnom bolničarkama itd. Nakon sloma NDH preselio se u Rijeku (Sušak). Usp. *Tko je tko u NDH, Hrvatska 1941. – 1945.*, ur. Darko STUPARIĆ, Zagreb 1997., 161.-162.

¹⁵ Pismo dr. Maxa Hubera, predsjednika MOCK, od 8. III. 1943. upućeno dr. Kurtu Hühnu, predsjedniku HCK., ACICR, G. 3/48c(2), Mission en Europe Centrale M.M. Chapuisat et de Traz, 1.3.43.-17.12.43.

nuo sa zadaćom da uspostavi bliži kontakt s nacionalnim društvom Crvenoga križa, ali i zbog pitanja primjene Ženevskih konvencija, usuglašavanja oko imenovanja stalnog poslanika MOCK u Zagrebu, osiguranja isporuke pomoći zatočenim osobama itd.¹⁶ U Zagrebu se, između ostalih, sastao i s dr. Mladenom Lorkovićem, ministrom vanjskih poslova NDH, a na posebnom sastanku s predstavnicima Vlade NDH dr. Schirmer je pribavio prihvaćanje Ženevskih konvencija čiju je primjenu, a prema posebnoj točki dogovora, hrvatska Vlada namjeravala proširiti i na civilne zatočenike.¹⁷ Dakle, nakon postignutog dogovora te nakon sastanka u sjedištu MOCK vezanog uz predstojeće dužnosti, J. Schmidlin je na dužnost poslanika stupio 8. veljače 1943. godine, a sjedište Poslanstva za NDH se nalazilo u Zagrebu, u Preradovićevoj ulici na kućnome broju 24.¹⁸ Osim što je bio sin prvoga švicarskog konzula u Zagrebu, svakako se zanimljivim čine i podaci kako je Julius Schmidlin bio stalno nastanjen u Zagrebu u kojemu je, osim kraćega tromjesečnog prekida sredinom 1945. godine, živio od rođenja pa do kraja ožujka 1946. godine, kada nakon zatvaranja zagrebačkog Poslanstva MOCK odlazi u Budimpeštu, sa zadaćom reorganizacije tamošnjeg poslanstva MOCK.¹⁹ S obzirom na diplomatsku praksu kojom se koristio MOCK pri imenovanju vlastitih poslanika, treba još spomenuti kako je svaki poslanik MOCK uživao diplomatski imunitet koji je jamčila Vlada Švicarske Konfederacije, a vjerojatno je izbor za poslanika pao upravo na Schmidlina jer je bio ugledni član švicarske zajednice u Zagrebu. Naravno, pri spomenutom izboru, a u cilju što lakšeg obavljanja preuzetih poslaničkih dužnosti, važnije su bile činjenice da je Julius Schmidlin iznimno dobro znao zemlju, tečno je govorio hrvatski jezik, znao je mentalitet i način života domaćeg stanovništva.²⁰ Uvidjevši kako više ništa ne može učiniti u svezi s humanitarnim poslom za koji je bio zadužen, kao i zbog niza zabrinjavajućih prijetnji smrću, Zagreb je nenadano napustio 5. ožujka 1945. i vratio se u Švicarsku (Lugano).²¹ Za vrijeme obavljanja poslaničke dužnosti u Zagrebu osobito se angažirao na reorganizaciji unutrašnjeg ustroja Hrvatskoga Crvenog križa, na osiguravanju pomoći za Židove zatočene u logorima NDH, zatim za pitanje logoraša zatočenih u Italiji te opskrbu ratom postradale djece za što je osigurao veliku novčanu i materijalnu pomoć Švicarskoga Crvenog križa.

¹⁶ Bilješka Poslanstva MOCK za III. Reich (Berlin), br. 2.766 od 22. XII. 1942., upućena Tajništvu MOCK u Ženevi., ACICR, G. 17/151-69 (juin 1942-juin 1943.), Correspondance avec les Autorités allemandes, avec la Croix-Rouge Allemande, avec la Délégation du C.I.C.R. en Allemagne.; Usp. i J. C. FAVEZ, *The Red Cross*, 176.

¹⁷ ISTO.

¹⁸ Interni popis poslanika MOCK s nadnevcima obavljanja službe, od 31. X. 1946., ACICR, G. 17/00-II., Généralités PG, Correspondance diverse (janvier 46 – juin 47).

¹⁹ Obavijest br. 560 od 2. V. 1946. koju je H. Fauconnet, upravitelj Odjela poslanstava MOCK-a, uputio J. Schmidlinu, ACICR, G. 3/48eIV, Schmidlin et Weyermann en Hongrie (Budapest).

²⁰ ACICR, G. 17/151-69, Correspondance avec: Les Autorités Croates et La Croix-Rouge Croate, br. 30, 33, 34, 35, 36, 37; Correspondance avec: Les Autorités Suisses et Croix-Rouge Suisse, br. 6, 7, 8, 10, 11, ISTO; ACICR, Archives du personnel du CICR, Julio Schmidlin.; Usp. i J. C. FAVEZ, *The Red Cross*, 176., 179., 183., 236.

²¹ ISTO.

Nakon dolaska u Budimpeštu Schmidlin je veoma brzo i efikasno u djelo proveo reorganizaciju tamošnjeg Poslanstva, ali se niti tu nije predugo zadržao.²² Naime, vjerojatno zbog pritiska mađarskih komunističkih vlasti, ali i konsolidacije Mađarskoga Crvenog križa, već sredinom svibnja 1946. godine MOCK je odlučio zatvoriti spomenuto poslanstvo, do čega je i došlo 31. svibnja 1946. godine.²³ Kako se Schmidlin već nalazio u Beču, a s obzirom na to da je zbog završetka Drugoga svjetskog rata Međunarodnom odboru CK značajno smanjen opseg posla, prestala je i potreba za njegovim zaposlenjem te se on povlači u mjestašce Cully, nedaleko od Lausanne.²⁴ Prema ocjenama vodećih ljudi MOCK te u skladu s poslovima koje je veoma uspješno obavljao u ratnim vremenima, o čemu svjedoči i namjera MOCK da ga u proljeće 1944. godine imenuje poslanikom u Budimpešti do čega, na kraju, nije došlo, bila je riječ o poslaniku *par excellence* te se razumljivim čini i podatak kako nije dugo čekao na novo zaposlenje.²⁵ Zahvaljujući diplomatskom iskustvu stečenom tijekom obnašanja poslaničke dužnosti u Zagrebu, logičnim se čini podatak da se uskoro zaposlio u švicarskoj diplomatskoj službi, a 1949. godine se spominje kao član diplomatskog personala Švicarske Konfederacije u veleposlanstvu pri FNRJ, u Beogradu.²⁶

Posjet logorima Jasenovac i Stara Gradiška

Već sam spomenuo kako je djelatnost MOCK-a tijekom Drugoga svjetskog rata bila veoma razgranata, ali se glavni učinci te djelatnosti mogu svesti na osiguranje izravne ili neizravne pomoći potrebitim osobama te na povezivanju raseljenih osoba i obitelji.²⁷ Ovaj rad MOCK se temeljio na odredbama Ženevskih konvencija iz 1929. godine, odnosno *Ženevske konvencije o postupanju s ratnim zarobljenicima te Ženevske konvencije za poboljšanje sudbine ranjenih i bolesnih pripadnika zaraćenih strana*.²⁸ Budući da je konvencija o postupanju s civilnim zarobljenicima potpisana nakon završetka Drugoga svjetskog rata,

²² Obavijest br. 560 od 2. V. 1946. koju je H. Fauconet, upravitelj Odjela poslanstava MOCK-a, uputio J. Schmidlinu, ACICR, G. 3/48eIV, Schmidlin et Weyermann en Hongrie (Budapest).

²³ Zapisnik (23. V. 1946.) razgovora održanog 15. V. s poslanikom Schmidlinom, ACICR, G. 3/48eIV, Schmidlin et Weyermann en Hongrie (Budapest).

²⁴ Schmidlinovo pismo od 25. VII. 1946. upućeno predsjedniku MOCK dr. Maxu Huberu, ACICR, G. 3/48eIV, Schmidlin et Weyermann en Hongrie (Budapest).

²⁵ Pismo dr. Maxa Hubera upućeno Maximilianu Jaegeru, švicarskom diplomatskom predstavniku u Budimpešti, te „Nalog za misiju“ (oba dokumenta od 27. III. 1944.), ACICR, G. 3/48h, Mission de Mr. Schmidlin en Hongrie.

²⁶ Pismo E. de Wecka, člana Tajništva MOCK, od 16. XII. 1949. upućeno J. Schmidlinu, ACICR, G. 3/48x, Mission de MM. Siordet et de Weck en Yougoslavie., 1949 – 1950.

²⁷ O temeljnim načelima rada za vrijeme Drugoga svjetskog rata usp. Max HUBER, *Principles and Foundations of the Work of the International Committee of the Red Cross, 1939-1946.*, Geneva 1947.

²⁸ *Les Conventions de Genève de 1929*, Extrait du Manuel de la Croix-Rouge internationale, CICR, Genève, bez god. izdanja.

MOCK je vrlo brzo nakon početka rata započeo veliku akciju s ciljem proširenja primjene odredaba konvencije o ratnim zarobljenicima i na civilne zatočnike, čijim je zemljama potpisnicama pristupila i Nezavisna Država Hrvatska.

S obzirom na činjenicu da u NDH nije bilo ratnih zarobljenika, osim zarobljenih savezničkih pilota te talijanskih vojnika nakon kapitulacije Kraljevine Italije početkom rujna 1943. godine, nad kojima je nadležnost NDH prepustila njemačkom Wermachtu, upravo su civilni zatočnici u NDH bili jedna od glavnih poslaničkih obveza J. Schmidlina. Važnu stavku u uspješnom obavljanju preuzetih dužnosti predstavljao je i posjet logorima za zatočene osobe. Budući da se u prilogu rada nalazi izvještaj o posjetu ustaškim logorima u integralnom obliku te njegov prijevod na hrvatski jezik, ovdje ga neću analizirati nego tek upozoriti na nekoliko smjernica važnih za lakše razumijevanje problematike, ali i samoga izvještaja.

Omogućavanje posjeta logorima proizlazilo je iz odredaba *Ženevske konvencije o postupanju s ratnim zarobljenicima*.²⁹ Već sam spomenuo da je konvenciju prihvatila i NDH, ali ustaške su vlasti stalno odugovlačile s davanjem odobrenja za posjet logorima. Nakon višemjesečnih bezuspješnih zahtjeva i zamolbi upućivanih institucijama i dužnosnicima NDH, poslanik Schmidlin je konačno 4. srpnja 1944. godine dobio odobrenje vlasti NDH za posjet logorima.³⁰ Naime, o povoljnoj odluci hrvatskih vlasti Schmidlina je 13. srpnja 1944. godine obavijestilo Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost NDH koje mu je ujedno uručilo i poziv za višednevni posjet ustaškim logorima.³¹ Posebno izaslanstvo predvodio je glavni ravnatelj Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost NDH, dr. Milutin Jurčić.³² Posjet logorima je obavljen od 14. do 17. srpnja 1944. godine, a u pratnji dr. Jurčića i poslanika Schmidlina nalazila se i nekolicina državnih dužnosnika, odnosno državni tajnik u Ministarstvu unutarnjih poslova dr. Vladimir Sabolić,³³ zatim pravosudni savjetnik dr. Josip

²⁹ ISTO, čl. 86.

³⁰ Kratka obavijest o Schmidlinovim aktivnostima u NDH u korist interniranih civila, od 24. VII. 1946., ACICR, G. 17/00-II., Généralités PG, Questions yougoslaves (janvier 46 – juin 47).

³¹ Schmidlinova tajna obavijest br. 739 od 18. VII. 1944. upućena dr. Jacquesu de Chenevièreu, voditelju Središnje agencije za ratne zarobljenike MOCK, ACICR, G 59/12/151-360.02, Israélites, Visites des camps et ghettos, Visites des camps en Croatie – Correspondance générale, 18.07.1944.-12.10.1944.

³² Dr. Milutin JURČIĆ (1910. – 1945.), ustaški dužnosnik. Od listopada 1943. do kraja kolovoza 1944. obnašao je dužnost glavnog ravnatelja Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost, kada je uhićen zbog sudionništva u puču Lorković-Vokić. Zatočen je u stanu Vjekoslava Luburića, zatim uoči Božića 1944. pušten na slobodu, a u noći 10./11. veljače 1945. ubili su ga u Samoboru pripadnici Ustaške obrane., Opširnije u *Tko je tko u NDH*, 175.

³³ Dr. Vladimir SABOLIĆ (1900. – 1948.), odvjetnik i veliki župan. Od travnja 1944. je obnašao dužnost državnog tajnika u Ministarstvu unutarnjih poslova NDH te, uoči sloma NDH, ravnatelja unutrašnje uprave MUP-a. U svibnju 1945. povlači se u Austriju i Njemačku. Sudjelujući u Kavranovoj akciji, u proljeće 1948. ilegalno ulazi u Hrvatsku, gdje je, nakon prelaska granice, uhićen te presudom Vrhovnog suda NR Hrvatske od 27. kolovoza 1948. osuđen na smrt, ISTO, 353.-354.

Poljski radovi na logorskoj ekonomiji Jablanac, 15. VII. 1944. (Snimio: Neimenovani ustaški poručnik iz Schmidlinove pratnje).

(Photothèque CICR, Centre d'information et de documentation, Sig. HIST-02763-15A).

Krojačka radionica logora Stara Gradiška (detalj), 15. VII. 1944. (Snimio: Neimenovani ustaški poručnik iz Schmidlinove pratnje).

(Photothèque CICR, Centre d'information et de documentation, Sig. HIST-02763-18A).

Vragović³⁴ te predstojnik Odjela za radne logore NDH, ustaški bojnik Jakov Džal.³⁵

Kako je sam Schmidlin zabilježio u svome izvještaju, za posjeta ustaškim logorima bilo mu je zabranjeno fotografsko snimanje, što je obavio neimenovani poručnik iz pratnje, te razgovor sa zatočenicima.³⁶ Unatoč spomenutim zabranama, Schmidlin je uspješno obavio glavnu zadaću posjeta, odnosno uspostavio je bliži kontakt sa zatočenicima. Naveo sam da su još krajem 1942. godine, za posebne misije poslanika MOCK dr. Schirmera u Zagrebu, vlasti NDH pristale na primjenu Ženevskih konvencija u NDH, a obvezale su se i na primjenu odredaba ženevskih konvencija na zatočene civile.³⁷ Prema bilješkama dr. Schirmera, koje je dostavio Tajništvu MOCK-a, poseban zahtjev odnosio se na mogućnost donacija i pošiljki novca ratnim zarobljenicima i interniranim osobama od MOCK, što je bilo usuglašeno te je vlast NDH prihvatila.³⁸ S obzirom na činjenicu da je MOCK većinu novčanih i materijalnih dobara za pomoć zatočenicima nabavljao od inozemnih financijera, odnosno privatnih osoba, raznih potpornih organizacija, nevladinih i neprofitabilnih udruga, a osobito od židovskih organizacija, koji su osiguravali velika sredstva za dostavu pomoći osobama zatočenima u logorima, bila je potrebna i potvrda da je zajednički napor spomenutih bio uspješan, odnosno da osigurana pomoć nije zlorabljena već da je došla u ruke onima kojima je bila najpotrebnija. Osim toga, Schmidlin je za posjeta logorima trebao utvrditi i činjenice vezane uz zatočenike kojima bi se pružila pomoć, a koje je zahtijevala američka Uprava za ratne izbjeglice iz Washingtona (War Refugee Board) kako bi se ubrzalo odobrenje financijskih sredstava za pomoć zatočenicima.³⁹ Prema obavijesti Dani-

³⁴ Dr. Josip VRAGOVIĆ (1886. – 1965.), pravnik i policijski dužnosnik. Nakon uspostave NDH postavljen je za ravnatelja Redarstvene oblasti za grad Zagreb i tu je dužnost obnašao do rujna 1944. godine, a od kraja 1942. obnaša dužnosti i u Ravnateljstvu za javni red i sigurnost, a zatim u GRAVSIGUR-u. Uhićen je u rujnu 1944. zbog povezanosti s pučem Lorković-Vokić. Nakon završetka rata uhićen je 15. svibnja 1945. te osuđen na 20 godina robije, što je preinačeno u smrtnu kaznu. Usvojena mu je žalba na presudu, a oslobođen je 15. svibnja 1954., ISTO, 418.-419.

³⁵ Jakov DŽAL (1910. – ?), pravnik, ustaški pukovnik, Upravitelj Odjela za radne logore NDH. Od kraja 1943. je u službi GRAVSIGUR-a kao nadstojnik Odjela za upravu logorima u Uredu III., a tu dužnost obnaša do završetka rata. Jedno vrijeme je bio zapovjednik I. ustaškog obrambenog zdruga. U svibnju 1945. se povukao u Austriju, zatim je u Bavarskoj postao upravitelj Škole za sabotaze., ISTO, 108.

³⁶ Vidi 4. pasus Schmidlinova izvještaja u prilogu rada.

³⁷ Bilješka Poslanstva MOCK-a za III. Reich (Berlin), br. 2.766 od 22. XII. 1942., upućena Tajništvu MOCK-a., ACICR, G. 17/151-69 (juin 1942 – juin 1943.), Correspondance avec les Autorités allemandes, avec la Croix-Rouge Allemande, avec la Délégation du C.I.C.R. en Allemagne.

³⁸ ISTO, st. 6.

³⁹ WAR Refugee Board – Uprava za ratne izbjeglice (Washington). Uz pomoć američkog predsjednika F. D. Roosevelta 22. I. 1944. je osnovan *War Refugee Board* (Uprava za ratne izbjeglice) čiji je cilj bilo brzo spašavanje, odnosno oslobađanje žrtava neprijateljskog ugnjetavanja u Europi, osobito Židova. Uprava za ratne izbjeglice sastavljena je od državnog tajnika SAD-a te ministara rata i financija sa sjedištem u Washingtonu, izravno odgovorna Bijeloj kući, a vodio ju je izvršni direktor. Tu je dužnost prvi obnašao John W. Pehle, pomoćnik ministra financija, a na mjestu izvršnog direktora 27. I. 1945. ga je zamijenio brigadni general William O'Dwyer, koji

jela J. Reagana, gospodarskog atašea u veleposlanstvu Sjedinjenih Američkih Država pri Švicarskoj Konfederaciji u Bernu, koju je 11. travnja 1944. godine uputio članu Tajništva MOCK J. E. Schwarzenbergu, WRB je zahtijevao utvrđivanje narodnosne pripadnosti kao i broja osoba koje su zatočene u ustaškim logorima, zatim procjenu troškova i vrstu hrane koju je trebalo nabaviti u Portugalu, a kao posljednji zahtjev WRB je tražio i jamstva da će pošiljke živih namirnica uživati oni kojima su i bile namijenjene.⁴⁰ Stoga je Schmidlin trebao uspostaviti i svojevrсни kontrolni mehanizam raspodjele pomoći među zatočenicima. Kontrolni mehanizam je proizlazio iz nekoliko članaka *Ženevske konvencije o postupanju s ratnim zarobljenicima* od kojih su najvažniji bili 43. i 78. članak, a nadzor je trebao obavljati povjerenik iz reda zatočenika.⁴¹ U dogovoru sa Schmidlinom, dr. Mile Bošković, bivši jasenovački zatočenik i voditelj ustaške bolnice u mjestu Jasenovac, postao je zatočenički povjerenik zadužen za nadzor preraspodjele pomoći, a nakon što je krajem rujna 1944. godine ubijen, dužnost je preuzeo logorski zatočenik dr. Kunorti (Konforti).⁴² Tako je, unatoč zabranama vlasti NDH, Schmidlin uspio dogovoriti način primitaka paketa s pomoći te evidenciju o njezinu primitku, a dr. Bošković je trebao biti vjerodostojan izvor na terenu koji je trebao obavljati kontrolu da je međunarodna pomoć, koju je MOCK osiguravao izravno, odnosno posredno preko Židovske općine iz Zagreba, bila dostavljena i raspodijeljena zatočenicima. Dakle, o pravovaljanoj raspodjeli humanitarnih pošiljaka dr. Bošković je trebao obavještavati Poslanstvo MOCK u Zagrebu, a u cilju izbjegavanja

je na dužnosti ostao do raspuštanja Uprave za ratne izbjeglice. Nakon početnih teškoća WRB je stekao veliki utjecaj na američku unutrašnju politiku, a njezina djelatnost je financirana iz više izvora. Naime, Američki kongres je od 1940. do 1945. odobrio 85 milijuna USD za ostvarivanje postavljenih humanitarnih zadataka, a za istu namjenu je iz posebnih predsjedničkih fondova izdvojeno 1,15 milijuna USD. Ostatak novca je pristigao iz privatnih izvora. Organizacija je tijesno surađivala s privatnim pomoćnim zastupstvima, odnosno agencijama u SAD-u, zatim međuvladinim Odborom za izbjeglice, UNRRA-om te s Međunarodnim odborom CK-a iz Ženeve (osobito s Odjelom za posebnu pomoć – *Division d'assistance speciale*). Osim novčanih donacija, WRB je bio i jamac za kredite koje je za nabavu hrane, odjeće i lijekova podizao MOCK. Organizacija se angažirala na pronalasku, prijevozu, udomljavanju i novčanom uzdržavanju ljudi izbjeglih s okupiranog područja, a pokušavala je osigurati i oslobađanje izbjeglica s okupiranih područja. Stoga je Vlada SAD-a svojim poslanstvima, odnosno veleposlanstvima u Turskoj, Švicarskoj, Švedskoj, Portugalu, Velikoj Britaniji, Italiji i Sjevernoj Africi odobrila posebne atašee vezane uz pitanje ratnih izbjeglica. Raspuštanjem Uprave za izbjeglice, odlukom od 15. IX. 1945., sve njezine funkcije su prešle u nadležnost Odsjeka za kontrolu inozemnih fondova Ministarstva financija SAD-a., Heiner LICHTENSTEIN, *Angepasst und treu ergeben, Das Rote Kreuz im „Dritten Reich“*, Köln 1988., 95.-96.; J. C. FAVEZ, *The Red Cross*, 24., 81., 95., 104.; Usp. i:

<http://www.fdrlibrary.marist.edu:8000/findbrow.cgi?collection=War+Refugee+Board+Records> (ulaz ostvaren 5. III. 2008.).

⁴⁰ Obavijest Daniela J. Reagana od 11. IV. 1944. o odgovoru Uprave za ratne izbjeglice., ACICR, G. 59/2/151-15 (23.11.1943-18.04.1944.), *Israélites, Secours et questions de principe, Secours à la Croatie* (27.04.1943.-18.07.1945.).

⁴¹ *Les Conventions de Genève*, 37.-38., 51.

⁴² Schmidlinovo pismo od 18. VI. 1947. upućeno MOCK-u, ACICR, G. 17/00/139 – *Généralités concernant Yougoslaves (1939-1950.)*, G. 17/00-6.1 – G.17/00 III, *Mémorandum au Gouvernement Yougoslave*, août 46 – mars 48.

zloporaba od vlasti NDH. No, takve su zloporabe bile česta pojava. Iako je, prema odredbama 43. članka *Ženevske konvencije o postupanju s ratnim zarobljenicima*, postavljanje zatočeničkog povjerenika trebalo biti dogovoreno s vojnim vlastima, odnosno u ovome slučaju s logorskom upravom, Schmidlin je cijelu operaciju držao velikom opasnošću te ju je provodio u strogoj tajnosti, kao što su naravno bile i dojave povjerenika o raspodjeli pomoći, a o čemu svjedoči u pismu upućenom MOCK-u.⁴³

Nakon obavljenog posjeta logorima, Schmidlin, odnosno izaslanstvo, otputovali su vlakom za Zagreb navečer, 17. srpnja 1944. godine. S obzirom na to da analiza slanja pomoći zatočenicima uvelike nadilazi potrebe rada, ovdje ću tek spomenuti nekoliko bitnih detalja koji su nastupili nakon Schmidlinova povratka u Zagreb. Naime, što se tiče slanja pomoći događaji su počeli teći u nešto povoljnijem smjeru, a to se osobito odnosilo na slanje pomoći zatočenim Židovima. Tako je već tijekom kolovoza i rujna uslijedilo slanje većih količina odjeće, hrane te ponajviše lijekova i sanitetskog materijala u korist zatočenika logora Jasenovac i Stara Gradiška.⁴⁴ Prema Schmidlinovim tvrdnjama, o primitku pomoći iz logora nije dolazilo previše pismenih potvrda, odnosno ta je pomoć bila izdašnija nego što to prikazuju sačuvane potvrde o primitku pomoći, ali je isto tako Schmidlin bio siguran da je bilo i zloporaba s humanitarnim pošiljkama od logorskih vlasti.⁴⁵

U prilogu rada nalazi se prijepis izvještaja o obavljenom posjetu koji je Julius Schmidlin dostavio Središnjici MOCK u Ženevi.⁴⁶ Izvještaj je naslovljen na Jeana Etiennea de Schwarzenberga, člana Tajništva i voditelja Odjela za posebnu pomoć (*Division d'assistance speciale*) koji je bio nadležan za svu humanitarnu pomoć koju je organizirao MOCK.⁴⁷

Izvještaj je transkribiran u izvornom obliku na njemačkom jeziku sa svim gramatičkim i dijakritičkim rješenjima, pogreškama i rukopisnim intervencijama. Preveden je na hrvatski jezik te popraćen komentarima. Pripremljeni

⁴³ ISTO.

⁴⁴ Sedam potvrda o primitku pomoći tijekom kolovoza i rujna 1944., ACICR, G. 3/48s, Mission de MMrs. Gloor-Marti et Sordet aux Balkans, 1947-1949. (Correspondance diverse 1947-1949 et Dossier préparatoire constitué aux archives 1947).

⁴⁵ Schmidlinovo pismo od 18. VI. 1947. upućeno MOCK-u., ACICR, G. 17/00/139 – Généralités concernant Yougoslaves (1939-1950.), G. 17/00-6.1=G.17/00 III, Mémorandum au Gouvernement Yougoslave, août 46 – mars 48.

⁴⁶ ACICR, G. 59/12/151 – 360.01 (02.08.1944.), Group G; Généralités: affaires opérationnelles (1939-1950.), Israélites, Visites des camps et ghettos, Visites des camps en Croatie: camps de Jasenovac, Stara Gradiska et Gredjani Salas, 18.07.1944-12.10.1944.

⁴⁷ Jean Etienne von SCHWARZENBERG (1903. – 1978.), član tajništva i voditelj Odjela za posebnu pomoć MOCK. Dugogodišnji austrijski diplomat. Godine 1938. postavljen je u službu u Bruxellesu, ali čim je čuo za njemačku aneksiju Austrije napustio je austrijsku diplomatsku službu, vratio se u Švicarsku te 1940. stavio na raspolaganje MOCK-u. U početku je radio kao voditelj prevodilačke službe MOCK-a, zatim je preuzeo odgovornost za civilne zatočnike, a krajem 1942. godine postaje nadležan za pitanje Židova. Bio je član Tajništva Međunarodnog odbora CK-a, a nakon osnivanja u ožujku 1944. postao je voditelj Odjela za posebnu pomoć (DAS, *Division d'assistance spéciale*), koji je bio nadležan za svu humanitarnu pomoć., Usp. J. C. FAVEZ, *The Red Cross*, 94.-95., 287.-288.

prilog sadrži ispravke pogrešnih dijakritičkih znakova, zatim podatke o osobama i toponimima koji se spominju u tekstu, kao i komentare vezane uz tekst izvještaja, a intervencije se nalaze u bilješkama ispod teksta. Radi lakšeg praćenja teksta izvornika, odnosno prijevoda, svaki je odsječak posebno numeriran.

Na kraju moram dodati kako je izvještaj u djelomičnom prijevodu te uz popratni tekst novinark Ines Sabalić 1999. godine objavljen u zagrebačkom tjedniku *Globus*.⁴⁸ Tako je ovaj izvještaj već otisnut, smatram korisnim objavljivanje njegova pretiska kako bi stručnom čitateljstvu postao poznatiji i dostupniji. Što je još važnije, smatram to potrebnim i zato da bi bio interpretiran u duhu vremena te u kontekstu povijesnih događaja. Naime, u popratnom tekstu objavljenom u tjedniku *Globus* uočljivo je neznanje o osnovnim činjenicama koje se odnose na povijest te djelovanje MOCK kao i na djelovanje Hrvatskoga Crvenog križa, a izgleda i da pisac navedenih redaka nije uspio spoznati načelo neutralnosti koje je bilo i ostalo osnova djelovanja Međunarodnog odbora Crvenoga križa, kao i svih ostalih nacionalnih društava Crvenoga križa. Istodobno, a što je vidljivo i iz samog naslova teksta, riječ je i o grubim faktografskim previdima, odnosno u naslovu teksta se navodi kako su posjet logorima obavili „izaslanici Crvenoga križa NDH“.⁴⁹ Već sam spominjao u tekstu, a i iz samog izvještaja proslijeđenog u Ženevu (koji se nalazu u prilogu rada) razvidno je da je spomenuti posjet ustaškim logorima obavio MOCK zajedno s ustaškim vlastima, odnosno poslanik Schmidlin u pratnji glavnog ravnatelja Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost NDH te još nekolicine državnih dužnosnika.⁵⁰ Dakle, u sastavu izaslanstva nije bilo izaslanika Crvenoga križa NDH.

Smatram bitnim dodati da tekst u *Globusu* nije nastao na osnovi izvornika, već je riječ o tekstu preuzetom iz knjige britanske novinark Caroline Moorehead.⁵¹ Na temelju navedenoga autorica novinarskog komentara u *Globusu* iznosi ocjenu, odnosno bez ikakva uvida u problematiku kvalificira: „Dokument koji donosi 'Globus' ilustrativan je za razdoblje u kojem je djelovanje te, inače vrlo ugledne, organizacije u Hrvatskoj bilo vrlo dvojbeno.“⁵² Naravno, najvjerojatnije je samo riječ o neznanju i potrazi za senzacijom. No, zanimljivo je kako su ti dvojbeni podaci ušli i u stručnu upotrebu pa je primjerice i T. Jonjić jednostavno preuzeo podatke iz novinskog napisa. Naime, Jonjić prenosi da je Julius Schmidlin „u svojstvu poslanika Međunarodnog odbora CK-a od 18. srpnja do 12. listopada posjećivao logore u Jasenovcu i Staroj Gradiški, te je o tome sastavio zanimljivo izvješće koje je objavljeno u tjedniku *Globus*“.⁵³

⁴⁸ „Što su izaslanici Crvenoga križa NDH vidjeli 1944. u Jasenovcu“, *Globus* (Zagreb), br. 437, 23. IV. 1999., 82.-85.

⁴⁹ ISTO.

⁵⁰ O sastavu izaslanstva koje je posjetilo ustaške logore vidi prvi pasus Schmidlinova izvještaja upućenog u Ženevu. Usp. prilog br. 1.

⁵¹ Caroline MOOREHEAD, *Dunant's Dream – War, Switzerland and the History of the Red Cross*, Toronto 1998. Moram dodati da mi u trenutku pisanja ovoga teksta knjiga nije bila dostupna.

⁵² Ines SABALIĆ, „Međunarodni komitet Crvenoga križa već je 1942. znao za nacistički genocid nad Židovima“, *Globus* (Zagreb), br. 437, 23. IV. 1999., 83.

⁵³ T. JONJIĆ, n. dj., 400.

Zaključno tome želim dodati da je poslanik Schmidlin samo jednom posjetio logore Jasenovac i Staru Gradišku kao i logorsku ekonomiju Gređani, a to je bio višednevni posjet. Međutim, zabuni o poslanikovim višekratnim posjetima ustaškim logorima u gotovo dvomjesečnom razdoblju pogodovala je i oznaka serije arhivskih izvora koji su pohranjeni u Arhivu MOCK u Ženevi. Naime, ta serija arhivskih izvora vremenski je ograničena između 18. srpnja i 12. listopada 1944., ali ne zato što je poslanik MOCK u navedenom razdoblju višekratno posjećivao ustaške logore, već zato što ta serija izvora sadrži i drugu korespondenciju vezanu uz posjet logorima. Sam izvještaj koji se spominje u novinarskom napisu zagrebačkog tjednika, a koji je u izvornom obliku transkribiran u prilogu ovoga rada nosi nadnevak od 2. kolovoza 1944., odnosno zaveden je pod nadnevkom kada je zaprimljen te registriran u ondašnjoj pismohrani MOCK.⁵⁴

Umjesto zaključka

Humanitarna djelatnost Međunarodnog odbora Crvenoga križa tijekom Drugoga svjetskoga rata bila je veoma razgranata i sastojala se od više vidova pomoći. Ipak, ukupna djelatnost MOCK se ponajprije može svesti na osiguranje izravne ili neizravne pomoći potrebitim osobama koje su bile zatočene u logorima, odnosno na dostavu pomoći ratnim zarobljenicima, interniranim civilima te civilima, kao i povezivanje raseljenih osoba i obitelji u Europi zahvaćenoj ratom. Ta se djelatnost temeljila na odredbama Ženevskih konvencija iz 1929. godine. Budući da je Konvencija o tretmanu civilnih zarobljenika potpisana nakon završetka Drugoga svjetskog rata, Međunarodni je odbor Crvenoga križa vrlo brzo nakon početka rata započeo veliku akciju s ciljem proširenja primjene odredaba Konvencije o ratnim zarobljenicima, čijim je zemljama potpisanicama pristupila i Nezavisna Država Hrvatska, i na civilne zatočenike.

S obzirom na činjenicu da u NDH, osim zarobljenih savezničkih pilota te talijanskih vojnika nakon kapitulacije Kraljevine Italije početkom rujna 1943., nije bilo ratnih zarobljenika, upravo su civilni zatočenici u NDH bili jedan od glavnih zadataka Juliusa Schmidlina, poslanika MOCK u Zagrebu. Bitnu stavku u nastojanju za uspješno obavljanje preuzete humanitarne uloge predstavljao je i posjet logorima za internirane civile, odnosno civile kako bi MOCK, a posredno preko njega i inozemni financijeri (privatne osobe, organizacije, nevladine i neprofitabilne udruge) koji su osiguravali velika sredstva za dostavu pomoći zatočenicima u logore, dobili potvrdu da je njihov napor, odnosno financijska pomoć došla u ruke onima kojima je bila najpotrebnija. Poslanik Schmidlin je istodobno trebao utvrditi i najvažnije potrebe zatočenih osoba za lijekovima, hranom i odjećom te uspostaviti svojevrsni nadzorni mehanizam raspodjele pomoći među zatočenicima.

⁵⁴ ACICR, G. 59/12/151-360.01 (02. 08. 1944); Usp. bilješku br. 46.

Nakon niza bezuspješnih zahtjeva i zamolbi upućenih institucijama NDH, poslanik Schmidlin je od Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost NDH 4. srpnja 1944. obaviješten o suglasnosti hrvatskih vlasti za višednevni posjet ustaškim logorima, odnosno 13. srpnja mu je poziv za posjet logorima uručio dr. Milutin Jurčić, glavni ravnatelj Ravnateljstva za javni red i sigurnost NDH. U pratnji glavnog ravnatelja te još nekolicine državnih dužnosnika, posjet je obavljen od 14. do 17. srpnja 1944., a Schmidlin je tada posjetio logore Jasenovac i Staru Gradišku te logorsku ekonomiju starogradiškog logora u Gređanima (salaš Gređani). Iako je Schmidlinu za vrijeme posjeta logorima bilo zabranjeno fotografsko snimanje te ostvarivanje bližeg kontakta sa zatočenicima, poslanik je uspješno obavio glavnu zadaću posjeta, odnosno uspostavio je kontakt sa zatočenicima. Naime, dr. Mile Bošković, bivši jasenovački zatočenik i voditelj ustaške bolnice u mjestu Jasenovac, postao je zatočenički povjerenik zadužen za nadzor preraspodjele pomoći zatočenicima. Tako je, unatoč zabranama vlasti NDH, Schmidlin uspio dogovoriti način primitaka paketa s pomoći te evidenciju o njezinu primitku, a dr. Bošković je trebao biti vjerodostojni izvor na terenu koji je trebao obavljati kontrolu da je međunarodna pomoć koju je MOCK osiguravao izravno, odnosno posredno preko Židovske općine iz Zagreba, bila dostavljena i raspodijeljena zatočenicima u logoru. O pravovaljanoj raspodjeli pristigle pomoći dr. Bošković (kasnije dr. Konforti) je trebao obavještavati poslanika Schmidlina, a u cilju izbjegavanja, odnosno suzbijanja zloporaba od logorskih vlasti.

Nakon posjeta logorima slanje pomoći je krenulo u nešto povoljnijem smjeru, a osim novčane i materijalne pomoći Židovskoj općini iz Zagreba, s kojom je poslanik Schmidlin veoma usko surađivao na nizu pitanja vezanih uz humanitarnu problematiku, uslijedile su i dostave lijekova i odjeće za zatočeničke, odnosno dostava izravne pomoći koju je preko svoga poslanika u Zagrebu osigurao Međunarodni odbor Crvenoga križa.

Prilog 1.

**1944, August 2,
Zagreb**

The confidential report of Julius Schmidlin, the ICRC delegate in the Independent State of Croatia concerning his visit to Jasenovac and Stara Gradiška camps and camp's farm at Gređani Salaš, sent to Jean Etienne Schwarzenberg, member of the ICRC Secretariat and head of the Special Aid Division of the International Committee of the Red Cross.

*Pour Mr. de Schwarzenberg
G 59/12/151
G 7/151*

JS/KH
G. 17/Cr.
No. 762.

2.VIII.1944.

Sehr geehrte Damen und Herren,

Betr.: Lagerbesuche in Jasenovac, Stara Gradiška und Gređjani Salaš.

1 Am 13. Juli 1944 war ich von Hauptdirektor der Generaldirektion für öffentliche Ordnung und Sicherheit, Herrn Dr. Jurčić, zum Besuch der kroatischen Arbeitslager in Jasenovac und Stara Gradiška mit deren Dependancen eingeladen worden.- Am Vormittage des gleichen Tages erfolgte die Abreise mit der Bahn. Ausser dem Hauptdirektor Herrn Dr. Jurčić nahmen noch teil der Staatssekretär im Innen-Ministerium, Herr Dr. Sabolić, Justizrat Herr Dr. Vragović und der Vorstand der Abteilung für Arbeitslager im Innen-Ministerium, Herr Major Džal.

2 Am gleichen Tage nachmittage⁵⁵ waren wir in Jasenovac angelangt, wo dem Generaldirektor Herrn Dr. Jurčić ein offizieller Empfang seitens des Verwalters der Konzentrations- oder Arbeitslager von Jasenovac und Stara Gradiška und Kommandant der Bewachungs-Brigade, Herrn Ustaschen-Oberstleutnant Marko Pavlović, bereitet wurde.

---

⁵⁵ Nachmittage.

3 Am Abend während eines offiziellen Diners in der Offiziers- kantine⁵⁶ im Lager Jasenovac selbst, hatte ich die Gelegenheit das anwesende Ustaschen-Offizierscorps, etwa 20 Herren, kennenzulernen.⁵⁷

4 Anfänglich muss ich bemerken, dass mir das Photographieren und die Unterhaltung mit den Internierten nicht gestattet waren. Einzelne Aufnahmen wurden von einem begleitenden Leutnant gemacht.

5 Die Schlafgelegenheit wurde mir in einem Hause ausserhalb des Lagers im Orte Jasenovac zugewiesen.

6 Am 14. Juli, einem Feiertage – Geburtstag des Poglavnik – besichtigte ich verschiedene Gebäulichkeiten ausserhalb des Lagers, so auch das Ustascha-Spital. Der Chef desselben ist selbst ein ehemaliger Internierter, welcher nachträglich in den Dienst der Ustascha trat, nämlich Hauptmann Dr. Marin Jurčev, welcher ein sehr sympathischer⁵⁸ Mensch ist. Er wird von einem Sanitäts-Ustaschaoffizier, Leutnant Belušić /stud. med./ assistiert. Dieser ist ebenfalls ein sehr freundlicher Herr. Die Aerzte dieses Spitals sind ausschliesslich Internierte, Juden und Christen. Es wurden mir 4 Aerzte vorgestellt, worunter 2 Juden: die HH. Dr. Klein /Chirurg/ und Dr. Spitzer /Internist/. Das Sanitätspersonal /Helfer/ rekrutiert sich ausschliesslich aus Internierten. Das Spital selbst ist gut ausgestattet, obwohl die benützten Gebäulichkeiten /Parterre-Ziegelbau und Holzbaracken/ primitiv sind. Ein geräumiger und entsprechender ebenerdiger Ziegelbau ist gerade vor dem Fertigstellen und soll in allernächster Zeit in Betrieb genommen werden. Der chirurgischen Abteilung wird besondere Sorgfalt zugewandt, da die meisten Patienten kriegsverwundete Ustaschen sind.- Eine modern ausgestattete zahnärztliche Ordination /elektr. Siemens-Apparatur/ ist ebenfalls vorhanden, ebenso zwei moderne Röntgenapparaturen. Schwere Erkrankungen der Internierten, welche in den Lagern nicht geheilt werden können, werden in diesen Spital behandelt. Während meiner Visite beherbergte das Spital auch Zivilpatienten, während der Rest ausschliesslich Verunglückte /Eisenbahnattentate - Minen/ und Kriegsverwundete Ustaschen waren.- In diesem Spital ist auch die Zentralapotheke, mit einem angeschlossenen Laboratorium und pharmazeutischen Depot, der beiden Lager Jasenovac und Stara Gradiška untergebracht. Sie wird von drei Pharmazeuten /jüdische Internierte/ geleitet. Diese Apotheke dient zur Versorgung der Ustaschen-Bewachungs-Mannschaften, ebenso auch der Internierten von Jasenovac und Stara Gradiška.

7 An diesem Tage wurde auch die Umgebung den Save-Fluss entlang, nämlich die Orte Drenov Bok, Krapje, Puska und Trebež, in welchen sich Ustaschen-Bewachungs-Stützpunkte befinden - besucht. Diesbezüglich ist zu bemerken, dass die Gegend stark von Partisanen gefährdet ist. Jenseits der Save und östlich des bei Jasenovac einmündenden Una-Flusses beginnt das

⁵⁶ Kantine.

⁵⁷ Kennen zu lernen.

⁵⁸ sympathischer.

Partisanen- Gebiet, insbesondere in den etwa 20 Km. südlich gelegenen Kozara-Gebirge, so⁵⁹ sogar kleinere Feldflugplätze bestehen. Trebež ist der letzte Stützpunkt – ein Holz- und Erd- Bunker, etwa 30 Km. in nordwestlicher Richtung von Jasenovac entfernt und welcher ständigen Partisanen-Angriffen ausgesetzt ist.

8 An Abend dieses Tages war es mir ermöglicht einen näheren Kontakt mit den führenden⁶⁰ Persönlichkeiten herzustellen, so dass ich in offener Ansprache alle unsere Fragen und Wünsche vorbringen konnte. Es war wirklich interessant als Einziger, inmitten von Elementen, welche unseren Intentionen alles andere als freundlich entgegenstehen, in aufrichtiger Sprache, ohne irgendwelchen Reserven oder Hemmungen, das Betreuungs- Problem der Internierten zu behandeln. Ich muss wohl betonen, dass in einer solchen Umgebung Entscheidungen, welche auf irgendeinen Recht oder Konvention beruhen, keinen Anklang finden. In dieser Hinsicht besteht überhaupt kein Verstehen – sondern ausschliesslich das egoistische Interesse. Und diesbezüglich hilft uns einzig und allein in unseren Bestreben – der Gang der grossen kriegerischen Geschehnisse. Es ist traurig, aber wahr!

9 Am 15. Juli wurde der Besuch Stara Gradiška festgesetzt, das eigentliche Lager Jasenovac sollte am 17. Juli – nach erfolgter Rückkehr – durchgesehen werden. Unter starker Sicherung wurde die Reise auf einem Motorschiff, welches dem rechten Save-Ufer zu – an der Seite einen mit Ziegeln und Säcken befestigten⁶¹ Ladekahn führte – angetreten. In Jablanac am linken Save-Ufer wurde nach 3-stündiger Fahrt halt gemacht und die dortige Niederlassung besucht. Es ist eine aus mehreren kleinen, primitiven und ebenerdigen Ziegelbauten bestehende Dependence. Die Internierten arbeiten gerade in der Umgebung an der Maht.⁶² Sie stehen unter ständiger Bewachung. Die Frauen arbeiten abgesondert von den Männern, stets in grossen Gruppen. Ich konnte etwa 140 Personen zählen. Die Leute sehen gut aus, braun gebräunt und kräftig. Ich konnte unter diesen Menschen manche mit feinen Gesichtszügen feststellen. Es wurde mir nachträglich bestätigt, dass Intellektuelle⁶³ es vorziehen im Freien zu arbeiten. Die Kleidung ist wohl bei vielen mehr als dürftig; es sind nur noch Petzen. Als Beschuhung tragen sie Holzsandalen mit Lederverschnürung, welche sie von der Lagerverwaltung erhielten. In einem Wachthaus,⁶⁴ etwa 2 Km. von diesen Arbeitsplätzen entfernt, war die Küche. Es wurde gerade Mais-Polenta⁶⁵ gekocht. An der Türe war ein Zettel angeschlagen, welcher die Namen von 8 Internierten trug, für welche eben Lebensmittelpakete angelangt seien.

---

⁵⁹ wo.

⁶⁰ führenden.

⁶¹ befestigten.

⁶² Mähzeit.

⁶³ Intellektuelle.

⁶⁴ Wächterhaus.

⁶⁵ Mais-Polente.

10 Zur Station Jablanac zurückgekehrt, wurde das Mittagessen eingenommen.

11 Die Schlafstätten der Internierten sind in 3 von den vorgenannten Ziegelbauten untergebracht. Es handelt sich um Holzpritschen auf welchen nebeneinander geschlafen wird. Die Frauen werden von den Männern streng getrennt gehalten. Ueberall⁶⁶ konnte ich Decken, bunte Heimatteppiche und ähnliches als Kälteschutz bemerken. Ordnung und – soviel als eben möglich – Sauberkeit herrschte überall – trotz der sehr primitiven Voraussetzungen. Das Ungeziefer ist aber leider nicht wegzudenken.

12 An frühen Nachmittag musste die Weiterfahrt mit Pferdewägen unter Kavallerie-Sicherung fortgesetzt werden, da die Vedette, welche auf dem Fluss voraus fuhr, angegriffen worden war.

13 Von Jablanac aus ging die Reise am linken Save-Ufer entlang, teilweise auch durch einen 7 Km. breiten Eichenwald-Streifen /vor Eintritt in denselben war vom gegenüberliegenden Ufer ein furchtbares Johlen und Geschrei, sowie Gewehrschüsse zu hören; geschehen ist zum Glück nichts/ - nach Strug, wo eine grössere Gruppe von männlichen Internierten an Waldarbeiten beschäftigt war. Auch hier konnte ich konstatieren, dass die körperliche Kondition gut war, nur ist der Zustand der Bekleidung dieser Schwerarbeiter sehr schlecht. Am gleichen Orte wird ein starker einstöckiger Sicherungsbunker aus Eichenstämmen, welcher an einem Flüsschen, das sich in die Save ergiesst, zum Schutze einer ebenfalls im Bau begriffenen Holzbrücke, gelegen ist –erstellt. Die Arbeiter sind ebenfalls alles Internierte. Insgesamt schätzte ich die Zahl der dort beschäftigten Menschen auf etwa 110 Mann.

14 Von Strug ging die Fahrt schnell nach Stara Gradiška, stets der Save entlang, per Auto weiter, wo wir knapp nach 17h ankamen. Unterwegs sah ich grössere Frauengruppen welche an der Feldarbeit beschäftigt waren. Ich sah auch gerade, dass sie um 17 Uhr auf dem Heimweg begriffen waren.

15 In Stara Gradiška angelangt, wurde mir ein schönes Zimmer im Verwaltungsgebäude zugewiesen. Ich teilte es mit dem Hauptdirektor, Herrn Dr. Jurčić.

16 Sofort danach begann die Besichtigung des Lagers.

17 Es handelt sich um einen grossen ummauerten und mit Wachttürmen versehenen Gebäudekomplex, welcher etwa 30 M. von linken Save-Ufer entfernt und diesem, wie der parallel verlaufenden Strasse, entlang gelegen ist. Die Entstehung geht auf das Ende des 18. Jahrhunderts zurück, da es als Festung diente, welche später in ein Zuchthaus /bis 1941/ verwandelt wurde, indem nachträglich verschiedene zweckmässige aber für heute altmodische Neubauten hinzukamen.

---

⁶⁶ Überall.

18 Im Lager befinden sich Männer und Frauen, auch eine gewisse Anzahl von Kindern sind vorhanden. Bei den Internierten handelt es sich um Juden und Leute, die politische Vergehen begangen haben. In diese letzte Gruppe gehören auch pravoslave Kroaten /Serbischer Herkunft/, Kroaten /Philo-Partisanen, Kommunisten, Partisanen etc./ und eine kleine Anzahl von Ausländern.

19 Das Frauenlager ist vom männlichen getrennt, ebenso die respektiven Arbeitsstellen, so dass jedes für sich eine Einheit darstellt, aber alles befindet sich innerhalb des vorerwähnten Komplexes.

20 Das Männerlager im Nord-Westteil gelegen, nimmt den grössten Teil des Komplexes ein.

21 An der Nordseite befinden sich in einem grossen länglichen ebenerdigen Gebäude die verschiedenen Werkstätten, welche nebeneinander gelegen sind. Nämlich ein Maschinenhaus zur Erzeugung von Elektrizität, dann die mechanische Werkstätte, eine Tischlerei, eine Schusterei, eine Schneiderei und eine Ausrüsterei für militärische Gebrauchsgegenstände. Es sind ausschliesslich Internierte beschäftigt. Schätzungsweise waren es etwa 190 – 220 Menschen und zwar Juden wie Christen untereinander gemischt. Diese Leute sahen befriedigend aus; auch die Kleidung ist besser, da sie nicht zu sehr zerissen⁶⁷ ist. Manche tragen Schuhe, während der Grossteil die schon genannten Holzsandalen trägt. Es ist mir betont worden, dass es sich um privilegiert Internierte handelt, welche erstens einmal wegen der fachlichen Kenntnisse und wegen des guten Betragens in diese Werkstätten gelangen. Die Produkte ihrer Arbeit werden für die Modernisierung⁶⁸ der Lager oder zur Ausrüstung der Ustasche-Truppen benützt.

22 An der Ostseite befinden sich im nördlichen Teil in kleineren ineinanderlaufenden⁶⁹ Gebäuden eine kleine Mühle, die Bäckerei, eine Wäscherei, eine kleine Sodawasser-Fabrikation, eine Holzschnitzerei, eine keramische Abteilung und eine chemische Abteilung. Auch hier sehen die Leute ganz gut aus. Insgesamt schätze ich die Zahl der da Beschäftigten auf etwa 45 Männer. Im südlichen Teil steht das grosse Unterkunftsgebäude /Parterre und zwei Stockwerke/, in welchem die gemeinsamen Schlafräume der Internierten liegen. Es sind Zimmer etwa 15 M. lang und etwa 7 M. breit, in welchen sich übereinander liegende Holzpritschen als Schlafgelegenheit befinden. Auf je einer Pritsche schlafen 2 Mann, ebenso auf der über ihnen liegenden. Die Wand entlang und an der Front der Pritschen sind die Effekten aufgehängt. Jede Schlafgelegenheit wies Decken oder ähnlichen Wärmeschutz auf. Ordnung herrschte eine gute, da dafür pro Raum ein Ordnungs-Posten /Internierter/ verantwortlich ist. In jedem Raum bemerkte ich einen Ofen zum Heizen. Wasser und Stehaborte sind vorhanden. Im Parterre befindet sich die Gemeinschaftsküche, wo Mais-Polenta⁷⁰ für die Internierten gekocht wurde.

⁶⁷ zerrissen.

⁶⁸ Modernisierung.

⁶⁹ ineinander laufenden.

⁷⁰ Mais-Polente.

23 Auf der Südseite geht in einem Winkel das eben beschriebene Gebäude in einer gleichen Länge weiter. Es befinden sich daselbst die gleichen Schlafgemache. In einem Stockwerk ist in 3 Räumen eine von Internierten betriebene Druckerei untergebracht. Neben diesen Gebäude⁷¹ befindet sich eine ebenso grosser Bau, in dessen Stockwerken kleinere Räume bestehen. / Ehemals Einzelzellen/. Durch jedes Stockwerk verläuft ein Gang, an dessen beiden Seiten sich diese kleinen Gemächer befinden. In jedem Raume sind vier Schlafstellen – Pritschen, mit Decken oder ähnlichen Material, auch ein kleiner Ofen ist überall da vorhanden, auf welchem die Möglichkeit besteht zu kochen. Diesbezüglich sieht man in jedem Raume allerlei Geschirr. Ueberall⁷² konnte ich eine gute Ordnung konstatieren. Auch waren in diesen Räumen überall an Wänden ziemlich Kleidungsstücke vorhanden. Wasser und Stehaborte bestehen auch.

24 Inbezug auf die Schlafstellen ist zu bemerken, dass keine Strohsäcke oder Matzatten vorhanden sind.- Auf der gleichen Front, etwas abseits gelegen, befindet sich ein 2-stöckiger Bau, in welchem das Spital untergebracht ist. Die Patienten waren zum Grossteil Ustaschen, fast keine Internierten. Die Aerzte sind Internierte: Juden und Christen, ebenso das Hilfspersonal. Der Eindruck über das Gesehene war befriedigend.

25 Der Gesundheitszustand der Internierten in Stara Gradiška ist im allgemeinen⁷³ während der warmen Saison besser, soviel ich konstatieren konnte.

26 Die Westseite ist unbekannt und durch die Lagermauer begrenzt.

27 In der Mitte befindet sich eine grosse offene Fläche mit Rasen und einem Fussballplatz.

28 Das Frauenlager ist knapp neben dem eben beschriebenen, an dessen Südseite gelegen. Es ist räumlich bedeutend kleiner und besteht aus mehreren altmodischen einstöckigen und zweistöckigen Häusern. Auch hier sind die Internierten mit Arbeit in da befindlichen Werkstätten beschäftigt. Es sind Webereien, Stickereien, Schneidereien. Man sieht Intellektuelle⁷⁴ neben Frauen aus dem Bauern- und Arbeiterstand. Viele der Frauen arbeiten übrigens auf den Feldern. Die Schlafstätten sind denjenigen der Männer ähnlich, überall⁷⁵ sind Decken oder Heimatteppiche ersichtlich. Die Ordnung ist gut, ebenso herrscht entsprechende Reinlichkeit. Die gesehenen Frauen machen im allgemeinen⁷⁶ einen guten Eindruck, auch ist deren Kleidung in einem besseren Zustand als bei den Männern. In einer besonderen Abteilung sind Frauen mit deren Kindern untergebracht. Ebenso sah ich 3 Frauen mit Säuglingen in einem besonderen Raum.

⁷¹ diesem Gebäude.

⁷² Überall.

⁷³ Allgemeinen.

⁷⁴ Intellektuelle.

⁷⁵ überall.

⁷⁶ Allgemeinen.

29 Im Krankenzimmer, welches etwa 30 Patientinnen beherbergte, waren 2 Aerztinnen⁷⁷ /Internierte/ tätig. Die Krankenabteilung, obwohl primitiv, hinterliess einen befriedigenden Eindruck. Dasselbst wird das Fehlen von Watte stark empfunden. Andererseits wurde bemerkt, dass vielen internierten Frauen die Menstruation ausbleibt infolge von Anfrengungen⁷⁸ und des veränderten Lebenslaufes. Ich versprach genügende Mengen von Watte diesen Internierten zu Verfügung zu stellen, ebenso Milch für die Kinder.

30 Die Ambulanz und die zahnärztliche Ordination befinden sich ausserhalb der beschriebenen 2 Lager-Abteilungen, gerade vor deren Eingang. Sie werden von 3 Aerzten⁷⁹ /Juden/ und Hilfspersonal betreut. Die Einrichtungen sind etwas primitiv, besonders die zahnärztliche /Fussbetrieb/; auch ist die Röhre des Röntgenapparates leider beschädigt. Behandelt werden daselbst Ustaschen und Internierte. Hervorzuheben ist, dass das pharmazeutische Haupt-Depot im erwähnten Militärspital in Jasenovac liegt, von wo aus die jeweiligen Bedürfnisse gedeckt werden. Schwere Verwundungen oder Erkrankungen werden nach Jasenovac geleitet.

31 Innerhalb des anfänglich erwähnten Lagerkomplexes bestehen ausserdem noch grosse Oekonomie-Gebäude⁸⁰ /Stallungen und Vorrat-Lager/ und der Rest des altes Festungsbaues, welcher abgesondert zu den übrigen Gebäulichkeiten steht. Daselbst sind untergebracht: die Eisengiesserei, die Schmiede, die Schlosserei und eine Holzwerkstatt. Ueberall⁸¹ sind Internierte beschäftigt, deren Aussehen zufriedenstellend⁸² ist, mit Ausnahme der Bekleidung. In dieser Festungs-Abteilung sind ausschliesslich Männer; deren Schlafstätten befinden sich in einem Geschoss oben den Werkstätten und sind primitiv, aber entsprechen den Verhältnissen vollends.

32 Wie schon erwähnt arbeitet ein grosser Teil der männlichen und weiblichen Internierten von Stara Gradiška auf den umliegenden Feldern und Oekonomien⁸³, welcher Umstand besonders während der warmen Jahreszeit von den Internierten erwünscht wird.

33 Die Arbeitszeit ist von 7 – 12 und 14 bis 19 Uhr festgesetzt.

34 Am Abend wurde in der Offiziersmesse gegessen, wobei ich die Bekanntschaft der anwesenden Ustaschen-Offiziere machte. Der Lagerleiter ist ein jüngerer Ustaschen-Oberleutnant. Während des Abendessens konzertierte eine ausgezeichnete Internierten-Musikkapelle.

35 Am Sonntag den 16. Juli wohnte ich einem katholischen Frühgottesdienst für die Internierten bei. Derselbe fand in der Lager-Kirche statt. Die

---

⁷⁷ Ärztinnen.

⁷⁸ Aufrengungen.

⁷⁹ Ärzten.

⁸⁰ Ökonomie-Gebäude.

⁸¹ Überall.

⁸² zufrieden stellend.

⁸³ Ökonomien.

Kirche war von männlichen und weiblichen Internierten gefüllt. Der Gottesdienst wurde von einem katholischen Ustaschen-Feldprediger abgehalten.

36 Später besuchte ich noch eine Lager-Kinderschule, welcher 17 Kinder verschiedener Klassen bzw. Jahrgänge angehörten. Die Lehrerin ist selbst eine Internierte. Die Kinder sahen gut aus.

37 Anschliessend wohnte ich einer Theatervorstellung, welche ad hoc in einer der beschriebenen Werkstätten des Männer-Arbeitslagers statt fand.⁸⁴ Beigefügt finden Sie sogar das Programm der Vorstellung. Die Schauspieler sind ausschliesslich internierte Männer. Ein grosses Internierten Orchester spielte in den Pausen. Die Musiker waren zum Grossteil Juden. Es wurde mir bemerkt, dass Theatervorstellungen und Konzerte regelmässig abgehalten werden. Eine Garderobe, sowie Instrumente werden zu Verfügung gestellt. Das Publikum war aus Internierten /Männern/ und Ustaschen – reihenmässig⁸⁵ getrennt – zusammengesetzt.

38 Auf dem Freiplatz im Arbeitslager spazierten oder lagen im Rasen die Internierten. Ein Fussballmatsch wurde ebenfalls gespielt, welches Vergnügen sonntäglich den Internierten gestattet wird.

39 Um die Mittagszeit fuhren wir in Autos nach dem 10 Km. weit weg entfernten Gredjani Salaš. Es ist dies eine Landwirtschaft, welche gerade 95 Internierte, Männer und Frauen beherbergt; etliche Juden sind auch darunter. Sie werden ausschliesslich zu landwirtschaftlichen Arbeiten benützt. Die hölzernen Wohnbaracken enthalten Pritschen; Decken und ähnliches war überall vorhanden. Der diesbezügliche Eindruck in bezug auf Ordnung und Zustand ist gut, obwohl die ganze Anlage eher primitiv zu nennen ist. Holz-Latrinen mit Gräben sind erstellt. Die Kondition der Leute ist gut; die Bekleidung der Männer ist bedürftig. Für die Internierten wurden gerade Mais-Polenta⁸⁶ und Gemüse gekocht. Die Produkte der Landwirtschaft werden der Ustascha-Miliz geliefert. Diese Oekonomie⁸⁷ wird natürlich streng bewacht; sie ist auch mit Stacheldraht umgeben. Das umliegende Gebiet ist sehr von Partisanen gefährdet.

40 Am Nachmittag kehrten wir nach Jasenovac zurück, d. h. mit dem Auto nach Okučani und von da per Bahn nach Novska, wo uns wieder Autos erwarteten, um uns nach Jasenovac zu führen.

41 Am Montag den 17. Juli begann die Besichtigung des Arbeitslagers Jasenovac.

42 Das Lagerkomplex ist an einer Seite an den Save-Fluss gelehnt, während die übrigen drei Seiten mit Ziegelmauern umgeben sind. Es handelt sich um ein sehr grosses Areal mit verschiedenen Betrieben, die sich zum Teil noch immer im Aufbau befinden.

⁸⁴ stattfand.

⁸⁵ regelmässig.

⁸⁶ Mais-Polente.

⁸⁷ Ökonomie.

43 Im Männer-Lager bestehen:

44 Eine grosse Ziegelei⁸⁸ mit eigenem Erdaushub auf dem Lagergelände selbst. Die Internierten, welche da arbeiten sehen kräftig aus. Die Kleidung ist dürtig und zerissen⁸⁹, als Fussbekleidung dienen Holzsandalen, sowie dies fast überall zu bemerken ist.

45 Eine Kettenfabrik ist ebenfalls eingerichtet. Die Internierten arbeiten an verschiedenen Maschinen. Sie sehen im allgemeinen⁹⁰ gut aus. Die Bekleidung ist ärmlich. Ich zählte etwa 70-80 Personen, meistens Juden. Etliche Halbwüchsige waren auch darunter.

46 Infolge des grossen Waldreichtums der Umgebung, ist auch eine Säge-rei vorhanden. Das Holz wird auf dem Flusswege zum Lager geführt. Beschäftigt sind ausschliesslich Internierte.

47 Eine grosse Tischlerei ist installiert. Sie verfertigt Arbeiten für die Gebäulichkeiten, die innerhalb und ausserhalb des Lagers gebaut werden.

48 Ein modernes Maschinenhaus, welches die Kraft für die Betriebe und das elektrische Licht abgibt.

49 Ueber⁹¹ einer Werkstatt ist die technische Kanzlei eingerichtet. Hier arbeiten internierte Ingenieure, Architekten und Techniker an Zeichentischen, und zwar es Juden und Christen.

50 Eine Mühle und Bäckerei in einem Gebäude, nach zeitgemässen Plänen von den Internierten errichtet. Hier wird der gesamte Brotbedarf /Maisbrot/ für die Ustascha- Mannschaften und auch für die Internierten gebacken.

51 Eine Oekonomie⁹² besteht ebenfalls. Stallungen mit Pferden und Kühen sind zu sehen; ebenso entsprechende Werkstätten. Eine kleine gut eingerichtete Käserei ist im Betrieb. Sie wird von drei Internierten geführt.

52 Die hölzernen Wohnbaracken liegen etwas abseits. In der ersten Baracke sind verschiedene Werkstätten untergebracht: wie eine Schusterei, ein Uhrmacher, eine Schneiderei, ein Haarschneider. Hier wird zunächst hauptsächlich für die Bedürfnisse der Ustaschen-Mannschaft, aber auch für die Internierten gearbeitet. Beschäftigt sind ausschliesslich Internierte. Die Gemeinschaftsküche⁹³ hat gleichfalls hier ihren Platz.

53 Weiter stehen in 2 Reihen 6 hölzerne Wohnbaracken in gutem Zustande. Ueberall⁹⁴ sind Übereinandergestellte Doppelpritschen. Decken oder Heimatteppiche sind auf jeder Schlafgelegenheit zu sehen. Ebenso befinden

⁸⁸ Ziegelei.

⁸⁹ zerrissen.

⁹⁰ Allgemeinen.

⁹¹ Über.

⁹² Ökonomie.

⁹³ Gemeinschaftsküche.

⁹⁴ Überall.

sich bei jeder Pritsche die par persönlichen Effekten der Internierten. Eine gute Ordnung und Reinlichkeit war zu konstatieren. In jeder Baracke wohnen etwa 100 Internierte.

54 Des weiteren befinden sich anschliessend 2 Baracken in gutem Zustande, wo das Internierten-Lazarett untergebracht ist. Ich stellte daselbst 7 Aerzte /Internierte/ fest und zwar Juden wie Christen. Der leitende Arzt ist Dr. Mile Bošković /internierter Christ/, ein sehr sich aufopfernder Mensch. Ich schätzte die Zahl der Patienten auf etwa 95. Die Hauptkrankheiten sind durch die Gegend bedingt, nämlich Malaria, TBC und rheumatische Erkrankungen. Dieses Lazarett wird mit Arzneimitteln aus der Haupt-Apotheke im Ustaschen-Spital versorgt. Eine Desinsektionsanlage⁹⁵ ist daselbst vorhanden und wird in regelmässigen Zeitabständen in Betrieb besetzt. Die Patienten schlafen zum Teil in einer Baracke auf Pritschen, in der anderen auf Eisenbetten. Das Fehlen von Strohsäcken ist ein grosser Mangel, doch ist es unmöglich den hierzu notwendigen Stoff /Jute/ zu beschaffen. Uebrigens⁹⁶ greift das regelmässige Desinfizieren die Textilien ungemein stark an, so dass in relativ kurzer Zeit die meisten Gewebe zerissen⁹⁷ sind. Dies bezieht sich auch auf die Desinsektion⁹⁸ der Bekleidung, welche darunter sehr leidet.

55 Eine Latrinen- Baracke steht ebenfalls in der Nähe. Sie beruht auf dem Eimer-System, so dass gewisse hygienische Voraussetzungen möglich sind.

56 Neben den Wohnbaracken ist ein grösserer Gemüsegarten, welcher den Internierten zugewiesen ist.

57 Etliche hundert Meter weiter entfernt stehen zwei zweistöckige Ziegelbauten im Bau. Sie werden zwar schon von Ustaschen bewohnt, da nur der Aussenverputz und gewisse Innen-Einrichtungen noch fehlen. Sobald die ausserhalb des Lagers im Bau befindlichen Wohnstätten für die Ustaschen fertig sind, werden diese zwei Gebäude den Internierten zu Verfügung gestellt. Dies soll bald geschehen.

58 Abseits und durch einen Holzhaag getrennt ist das Frauenlager gelegen. Zwei Baracken sind als Wohnstätten vorhanden. Uebereinander⁹⁹ stehende Holzpritschen dienen als Schlafstätten. Decken waren überall festzustellen. In diesen Baracken ist für etwa 180 Frauen Platz. Daneben ist noch eine kleinere Holzbaracke, welche als Lazarett dient. Drei Patientinnen¹⁰⁰ unter Aufsicht einer Helferin waren daselbst untergebracht. Ordnung war stets zu konstatieren.

59 Die Frauen befanden sich auf den Feldern zur Arbeit. Am Abend kehren sie in die Baracken zurück.

---

⁹⁵ Desinsektionsanlage.

⁹⁶ Übrigens.

⁹⁷ zerrissen.

⁹⁸ Desinfektion.

⁹⁹ Übereinander.

¹⁰⁰ Patientinnen.

60 Ein gewisser Teil der Frauen wird im Sommer den benachbarten attachierten Landwirtschaften zugewiesen. Erst nach der Ernte-Saison kehren sie wieder ins Lager zurück.

61 Ausserhalb des Lagers im Dorfe Jasenovac besteht eine Lederfabrik, welche gänzlich von den Internierten betrieben wird. Eine kleine Bürsten-Manufaktur ist ebenfalls angeschlossen. Es arbeiten da etwa 120 Männer, zum Grossteil Juden. Diese Internierten wohnen in Räumen, die sich ortselbst¹⁰¹ befinden. Eine gute Ordnung herrscht in denselben. Die Leute sehen gut aus. Sie werden privilegierter behandelt.

62 Die Arbeitszeit im Lager ist von 7 – 12 und von 14 bis 19 Uhr festgelegt.

63 Im Lager Jasenovac tragen die Internierten Zeichen. Die Juden gelbe, die Parwoslawen weisse und die katholiken¹⁰² blaue Armbinden. Ich muss bemerken, dass der Grossteil gelbe Binden trug.

64 Die Männer sind alle geschoren, um der Verlausung entgegenzutreten.

65 Manche Internierte schlafen in gewissen Räumen, die in der Nähe der Werkstätten gelegen sind. Deshalb kann man an verschiedenen Orten Decken-Bündel sehen, die abends ausgebreitet werden.

66 Ein Nachteil ist das feuchte und sumpfige Gebiet der Landschaft. Das Wasser ist nicht gerade gut. Ebenso tritt die Malaria manchmal auf, was auch die Krankheitsfälle beweisen. Eine kleine Wasserfiltrieranlage befindet sich nur im Spital.

67 Die Nahrung ist vielleicht karg, so dass die Internierten sehr auf die Lebensmittelsendungen von aussen angewiesen sind. Dieser Zustand charakterisiert auch das Lager in Stara Gradiška. Man erzählte mir, dass manchmal bis zu 600 Pakete täglich ankommen. Trotzdem sei der diesbezügliche Mangelzustand noch weiter bestehend. Wenn man bedenkt, dass die meisten Internierten Schwerarbeiter sind oder geworden sind, so ist eine ausreichende Nahrung von grösster Wichtigkeit. Einzelne erhalten monatlich mehrere Pakete von ihren Familien, aber sie teilen die Lebensmittel mit den anderen Internierten, um auf diese Weise selbst zu helfen – insoferne¹⁰³ es die Familien imstand sind.

68 Auch in Jasenovac werden den Internierten Theater-Veranstaltungen, Spiele und Musik-Konzerte ermöglicht.

69 In Jasenovac, wie auch in Stara Gradiška, werden die Produkte der Werkstätten zum Lagerausbau oder für die Ausrüstung der Ustaschen-Tru-

---

¹⁰¹ Ortselbst.

¹⁰² Katholiken.

¹⁰³ insofern.

ppen verwendet. Die landwirtschaftlichen Erzeugnisse werden gleichfalls für die Versorgung dieser Mannschaften verbraucht.

70 Am Nachmittag des gleichen Tages besuchte ich noch schnell den 16 Km. entfernten Ort Bosanska Dubica in Bosnien, welcher am Una-Fluss gelegen ist. Es ist ein sogenannter¹⁰⁴ Grenzort, welcher von Partisanengebiet umgeben ist. Momentan ist er hauptsächlich von moslemischen Flüchtlingen bevölkert, während die prawoslave¹⁰⁵ ehemalige Bevölkerung nicht mehr im Ort ist. Viele Häuserruinen, an erster Stelle öffentliche Gebäude, zeugen von Kämpfen. Interessant ist zu vermerken, dass 3 Tage später am 20. Juli Dubica von 1500 Partisanen überfallen wurde.

71 Gegen Abend verliessen wir Jasenovac mit der Bahn, hatten aber das Pech, dass ein Partisanen-Flugzeug die Lokomotive mitrailliert, so dass die Ankunft in Zagreb erst gegen Mitternacht erfolgte.

72 Wie ich schon in einer meiner letzten Noten kurz berichtete, habe ich vom Gesehenen einen ganz guten Eindruck gehabt. Man darf nicht vergessen, dass die Lage Kroatiens eine ungemein schwere ist. Man gibt sich an den kompetenten Stellen heute Mühe, um die Lage so gut als möglich auszugestalten. Die Mängel inbezug auf Nahrung und Bekleidung werden offen zugegeben; doch stehen zu deren Behebung enorme Schwierigkeiten im Wege. Wenn man bedenkt, dass die eigenen Truppen sehr schlecht¹⁰⁶ gekleidet und verköstigt werden, so ist es nicht zu verübeln, dass für die Internierten nicht voll gesorgt werden kann.

73 Mein Gesamteindruck inbezug auf die Bedürfnisse der Internierten geht dahin, dass ihnen ehestens soviel als möglich in Nahrung, Bekleidung und Medikamenten geholfen werden muss.

74 Abschliessend muss ich hervorheben, dass ich überall bestens empfangen wurde. Während der ganzen Reise war ich Gast des Hauptdirektors Herrn Dr. Jurčić, wofür ich ihm meinen Dank ausgesprochen habe.

75 Genehmigen Sie, sehr geehrte Damen und Herren, die Versicherung meiner ausgezeichneten Hochachtung.

J. SCHMILDLIN
Délégué du Comité International
de la Croix-Rouge pour
l'Etat Indépendant de
Croatie.

Beilage

M.P.

¹⁰⁴ so genannter.

¹⁰⁵ Orthodox, e, f.

¹⁰⁶ schlecht.

76 P. S. Ein detaillierter Bericht über meine weiteren Ansichten inbezug auf die Lager-Hilfe und die Lage der Internierten selbst folgt bei nächster Gelegenheit. Ich verhandle jetzt noch mit den Behörden, um so tatkräftig als nur möglich die Hilfe-Tragen festzulegen und in die Tat umzusetzen.

77 Die Medikamenten-Frage wäre¹⁰⁷ zum Grossteil mit Hilfe der amerikanischen Sendung gelöst.

78 Weitere Festlegungen mit der jüdischen Gemeinde, um mit den bestehenden Mitteln einzuspringen, sind vor dem Abschluss.

79 Nahrungsmittel-Sendungen /Pakete/ an Nichtjuden bieten eine Komplikation. Die jüd. Gemeinde ist da gewillt in einem gewissen Umfange beizustehen. Dies aus dem Grunde, um auch den übrigen Internierten aus taktischen Gründen Pakete zukommen zu lassen. Ihre Paket-Sendung erwarte ich dringend. Ebenso diese Möglichkeit für die übrigen Internierten.

80 Die Bekleidungsfrage ist die schwerste und erhoffe von Ihnen günstige Bescheide zu erhalten.

LOGOR STARA GRADIŠKA

16. srpnja 1944.

GOSPODJA MINISTARKA

Satira na Beogradsku vladu i režim iz prošlih vremena u 4 čina

OSOBE:

Simo Popović

Živka, njegova žena

Dara, njihova kći

Rako, njihov sinčić

Čedo, Darin muž

Ujka Vaso, Teča Jakob, Teča Panta, Jova Arsin, Tetka Savka,
Strina Daca, Soja-raspuštenica, Pera Kalenić; familija
Anka, služavka; Pero, pisar; Momak iz ministarstva; Dr. Ninko-
vić; Rista Todorović; Žandar; Štamparski šegrt; Policijski pisar.

Za vrijeme odmora svira logorska glasba

¹⁰⁷ wäre.

Prilog 1.**2. kolovoza 1944.****Zagreb**

Tajni izvještaj Juliusa Schmidlina, poslanika Međunarodnog odbora Crvenoga križa pri NDH u Zagrebu, o posjetu logorima Jasenovac i Stara Gradiška te ekonomiji Gređani Salaš naslovljen na Jeana Etiennea Schwarzenberga, člana Tajništva i voditelja *Odjela za posebnu pomoć (Division d'Assistance Spéciale) MOCK-a*¹⁰⁸

Za gosp. de Schwarzenberga

G. 59/12/151

G. 7/151

JS/KH

2. VIII. 1944.

G. 17/Cr.

Br. 762.

Veoma poštovane gospođe i gospodo,

Predmet: Posjet logorima Jasenovac, Stara Gradiška i Gređani-Salaš.

1 Glavni ravnatelj Ravnateljstva za javni red i sigurnost gospodin dr. Jurčić pozvao me 13. srpnja 1944. u posjet hrvatskim radnim logorima Jasenovac i Stara Gradiška s odjelima. Istoga dana prijepodne uslijedio je polazak na put željeznicom. Osim glavnog ravnatelja gospodina dr. Jurčića (u posjetu) su još učestvovali gospodin dr. Sabolić, državni tajnik u Ministarstvu unutrašnjih poslova, pravosudni savjetnik gospodin dr. Vragović, i gospodin bojnik Džal, predstojnik Odjela za radne logore u Ministarstvu unutrašnjih poslova.

2 Istoga dana poslijepodne prispjeli smo u Jasenovac, gdje je glavnom ravnatelju gospodinu dr. Jurčiću službeno primanje priredio gospodin ustaški potpukovnik Marko Pavlović, upravitelj koncentracijskog ili radnog logora Jasenovac i Stara Gradiška i zapovjednik Ustaškog obrambenog zdruga.

---

¹⁰⁸ Koristim prigodu da zahvalim osobama koje su me zadužile pri prijevodu teksta, tj. pri razjašnjavanju problematičnih pojmova i izraza iz izvještaja. To su dr. sc. Vlasta Švoger i dr. sc. Zrinka Pešorda-Vardić s Hrvatskog instituta za povijest te Petar Radosavljević, prof., s Odsjeka za germanistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, koji je istodobno i obavio lekturu i korekturu teksta.

3 Navečer, za vrijeme službene večere u časničkoj kantini samog logora Jasenovac imao sam prigodu bolje upoznati prisutan ustaški časnički kadar, dvadesetak gospode.

4 Na početku moram primijetiti da mi fotografiranje i razgovor sa zatočenicima nisu bili dopušteni. Pojedinačne snimke načinio je jedan poručnik iz pratnje.

5 Mjesto za spavanje dodijeljeno mi je u jednoj kući izvan logora, u mjestu Jasenovac.

6 Na praznik - Poglavnikov rođendan - 14. srpnja sam razgledao različite građevine izvan logora, također i ustašku bolnicu. Upravitelj iste je i sam negdašnji zatočenik koji je naknadno stupio u ustašku službu, to jest kapetan (satnik) dr. Martin Jurčev koji je jako simpatičan čovjek. Pomaže mu jedan ustaški sanitetski časnik, poručnik Belušić /student medicine/. Također jako prijazan gospodin. Bolnički liječnici su isključivo zatočeni, Židovi i kršćani. Predstavili su mi četiri liječnika, među kojima dva Židova: gospodu dr. Kleina /kirurg/ i dr. Spitzera /internist/. Sanitetsko (pomoćno) osoblje uzima se isključivo između zatočenika. Sama je bolnica dobro opremljena, premda su upotrijebljene građevine /prizemlje od opeka i drvene barake/ primitivne. Prostrana i primjerena prizemna građevina od opeka je baš pred dovršetkom i u najbliže vrijeme treba biti stavljena u uporabu. Kirurškom odjelu, gdje su pacijenti većinom u ratu ozlijeđene ustaše, pridaje se posebna pažnja. Također, tu je i suvremeno opremljena stomatološka ordinacija /električna Siemens-aparatura¹⁰⁹/, (te) isto tako i dvije suvremene rendgenske aparature. Teže oboljeli zatočeni, koji ne mogu biti izliječeni u logorima, liječe se u ovoj bolnici. Za vrijeme mojeg posjeta bolnica je ukonačila i civilne bolesnike, dok su ostali bili isključivo stradalnici /napadi na vlak - minama/ i u ratu ozlijeđene ustaše. U ovoj bolnici je i središnja ljekarna s pridruženim laboratorijem i farmaceutskim spremištem kojim se služe oba logora, i Jasenovac i Stara Gradiška. Vode ju tri farmaceuta /židovski zatočeni/. Ljekarna služi za opskrbu posada Ustaškog obrambenog zdruga, isto tako i zatočenika Jasenovca i Stare Gradiške.

7 Također, toga dana sam pohodio okolicu duž rijeke Save, to jest posjetio mjesta Drenov Bok, Krapje, Puska i Trebež u kojima se nalaze ustaška obrambena uporišta. Glede toga treba primijetiti da je kraj jako ugrožen od partizana. S one strane Save i istočno od utoka rijeke Une u Savu kod Jasenovca počinje partizansko područje, naročito na Kozari koja se nalazi dvadesetak kilometara južno, gdje postoje malena poljska zračna uzletišta. Trebež je posljednje uporište - drveni i zemljani bunker, udaljen 30-ak kilometara sjeverozapadno od Jasenovca, i izložen stalnim partizanskim napadima.

8 Navečer toga dana bio mi je omogućen poblizi kontakt s vodećim osobama (logora) tako da sam u otvorenom razgovoru mogao navesti sva naša pitanja i želje. Bilo mi je doista zanimljivo kao pojedincu, usred elemenata koji

¹⁰⁹ Stomatološka stolica.

su sve drugo nego prijateljski nastrojeni, u iskrenom razgovoru bez nekih rezervi ili smetnji raspraviti problem skrbi o zatočenicima. Svakako moram naglasiti da u jednom takvom okruženju rješenja koja počivaju na nekom pravu ili konvenciji neće naći odziva. U tom pogledu uopće ne postoji razumijevanje - već isključivo sebični interesi. I s obzirom na to u našim nastojanjima pomaže nam jedino i samo - tijek velikih ratnih događaja. Tužno, ali istinito!

9 Posjet Stare Gradiške bio je određen za 15. srpnja; a nakon uspješnog povratka 17. srpnja trebalo je pregledati logor Jasenovac. Putovali smo na jednom motornom brodu pod jakim osiguranjem, uz desnu obalu Save – brodić je sa strane imao splav učvršćen s opekama i vrećama. Nakon trosatne vožnje (brod) se zaustavio u Jablancu, na lijevoj obali Save, i posjećena je tamošnja naseobina. To je jedan odjel sastavljen od više malih, priprostih i prizemnih zgrada od opeke. Zatočenci rade u okolici u doba košnje. Oni su pod stalnom stražom. Žene rade odijeljeno od muškaraca, uvijek u velikim grupama. Mogao sam izbrojati oko 140 osoba. Ljudi izgledaju dobro, potamnili od sunca i snažni. Među tim ljudima sam utvrdio poneke s nježnim crtama lica. Naknadno mi je potvrđeno da intelektualci više vole rad na otvorenom. Istina, odjeća je kod mnogih više nego oskudna; to su još samo dronjci. Kao obuću nose drvene sandale s kožnim vezicama, koje primaju od logorske uprave. U stražarnici udaljenoj oko dva kilometra od radnih mjesta nalazila se kuhinja. Upravo se kuhala kukuruzna palenta (pura). Na vratima se nalazila pribijena ceduljica s imenima 8 zatočenika za koje su pristigli paketi sa živežnim namirnicama.

10 Kad smo se vratili u postaju Jablanac, bio je poslužen ručak.

11 Konak zatočenika osiguran je u tri od već spomenutih zgrada od opeke. Radi se o drvenim klupama za spavanje na kojima se spava usporedno, jedni kraj drugih. Žene se drže strogo razdvojeno od muškaraca. Kao zaštitu od hladnoće svuda sam mogao primijetiti pokrivače, šarolike domaće prostirače i slično. Unatoč vrlo primitivnim uvjetima, red i – koliko je to bilo moguće – čistoća vladali su svuda. Gamadi se na žalost nije moglo riješiti.

12 U rano poslijepodne morala se nastaviti vožnja dalje u zaprežnim kolima, pod konjaničkim osiguranjem, jer je napadnuta prethodnica, tj. straža na rijeci koja je plovila ispred nas.

13 Od Jablanca smo putovali uzduž lijeve obale Save, djelomice kroz jedan 7 kilometara širok komad hrastove šume /pred ulazak u isti sa suprotstavljenih obala rijeke čula se strahovita dreka i vika, isto tako i puščani hici; na sreću nije se ništa dogodilo / u Strug, gdje je bila veća skupina muških zatočenika zaposlenih na šumskim radovima. Ovdje sam, također, mogao ustanoviti da je (njihova) kondicija dobra, samo je odjeća ovih teških radnika u veoma lošem stanju. Na istome mjestu je postavljen jedan čvrsti jednokatni stražarski toranj od hrastovih trupaca za zaštitu drvenog mosta što se upravo gradio na rječici koja utječe u Savu. Svi radnici su, također, zatočenci. Broj ondje zaposlenih ljudi procijenio sam ukupno na oko 110 muškaraca.

14 Od Struga išla je vožnja automobilom brzo, uvijek uzduž Save, u Staru Gradišku gdje smo stigli odmah nakon 17 sati. Putem sam vidio veće skupine žena koje su bile zaposlene na poljskim radovima. Također, vidio sam da su se u 17 sati spremale na povratak.

15 Kad smo dospjeli u Staru Gradišku dodijeljena mi je lijepa soba u upravnoj zgradi. Dijelio sam ju s glavnim ravnateljem gospodinom dr. Jurčićem.

16 Odmah zatim počelo je pregledavanje logora.

17 Radi se o jednom velikom, zidom optočenom, kompleksu zgrada opremljenih sa stražarskim kulama, koji je udaljen oko 30 metara od lijeve obale rijeke Save kao i usporedno prolazeća ulica, a i sam leži usporedan tome. Nastao je krajem 18. stoljeća, kada je služio kao tvrđava koja je kasnije prenamijenjena u kazneni zavod /do 1941./, kada su naknadno pridodane za današnji smisao zastarjele novogradnje.

18 U logoru se nalaze muškarci i žene, također ovdje postoji izvjestan broj djece. Kod zatočenika se radi o Židovima i ljudima koji su počinili politički prijestup. U tu posljednju skupinu pripadaju također pravoslavni Hrvati /srpskoga podrijetla/, Hrvati /simpatizeri partizana, komunisti, partizani itd. /i jedan mali broj stranaca.

19 Ženski logor je odvojen od muškog, isto tako i tome odgovarajuća radna mjesta, na način da svaki dio predstavlja cjelinu za sebe, ali se sve nalazi unutar već spomenutog kompleksa zgrada.

20 Muški logor se nalazi u sjeverozapadnom dijelu i zauzima najveći dio kompleksa.

21 Na sjevernoj strani, u jednoj duguljastoj prizemnoj zgradi, nalaze se smještene jedna pored druge različite radionice. To jest strojarnica za proizvodnju struje, zatim mehaničke radionice, stolarska, postolarska radionica, krojačnica i jedna oružarnica s predmetima za vojne potrebe. One zapošljavaju isključivo zatočenike. Otprilike ima oko 190 do 220 ljudi, Židova i kršćana i to međusobno pomiješanih. Ljudi izgledaju zadovoljno, također je i odjeća bolja; nije jako raskidana. Poneki nose cipele, dok veliki dio nosi već spomenute drvene sandale. Naglašeno mi je da se radi o povlaštenim zatočenicima koji su prvenstveno zbog stručnih znanja i zbog dobrog ponašanja dospjeli u ove radionice. Proizvodi njihova rada upotrebljavaju se za modernizaciju logora ili za opremu ustaških snaga.

22 Na istočnoj strani, u sjevernom dijelu, u malim spojenim zgradama nalaze se mali mlin, pekarnica, praonica, mala proizvodnja soda-vode, drvorezbarska radionica, keramički i kemijski odjel. Također, i ovdje svi ljudi izgledaju prilično dobro. Ukupno, procjenjujem broj zaposlenih na oko 45 muškaraca. U južnom dijelu nalazi se velika nastamba /prizemlje i dva kata/ u kojoj se nalaze zajedničke spavaonice zatočenika. To su sobe duge oko 15

metara i široke oko 7 metara u kojima se, jedan ponad drugoga, nalaze drveni ležajevi kao mjesta za spavanje. Na jednoj klupi spavaju dva muškarca, isto tako i ponad njih. Uzduž zida i pročelja klupa za spavanje obješene su osobne stvari. Svako mjesto za spavanje ima pokrivače ili slično za čuvanje topline. Vlada dobar red, za što je odgovorna redarska služba /zatočenici/ u prostoriji. U svakoj prostoriji primijetio sam peć za grijanje. Voda i stajajući nužnik su tu. U prizemlju se nalazi zajednička kuhinja gdje se kuha kukuruzna palenta za zatočenike.

23 Na južnoj se strani upravo opisane zgrade ista nastavlja pod kutom u sličnoj duljini. Tamo se nalaze slične spavaonice. U tri prostorije na katu je smještena tiskara koju pokreću zatočenici. Pokraj ove zgrade nalazi se jedna isto tako velika zgrada na čijim katovima postoje malene prostorije /negdašnje ćelije/. Kroz svaki kat prolazi hodnik na čijim stranama se nalaze te male sobe. U svakoj prostoriji su četiri mjesta za spavanje – klupe, s pokrivačima ili sličnim materijalom, također svuda postoji mala peć na kojoj postoji mogućnost kuhanja. Glede toga, u svakoj se prostoriji vidi razno posuđe. Svuda mogu ustanoviti dobar red. Također, u tim prostorijama svuda po zidovima ima prilično komada odjeće. Voda i nužnik su također tu.

24 S obzirom na mjesta za spavanje, može se primijetiti da nisu prisutne slamarice, odnosno madraci. Na istom pročelju, nešto postrance nalazi se dvokatna zgrada u kojoj je smještena bolnica. Bolesnici su velikim dijelom ustaše, gotovo nema zatočenika. Liječnici su zatočenici: Židovi i kršćani, isto tako i pomoćno osoblje. Dojam nad viđenim bio je zadovoljavajući.

25 Općenito, zdravstveno stanje zatočenika u Staroj Gradiški je, koliko sam mogao ustanoviti, bolje za toplih godišnjih doba.

26 Zapadna strana (logora) (mi) je nepoznata i ograničena logorskim zidom.

27 U sredini se nalazi velika otvorena travnata površina s nogometnim igralištem.

28 Ženski logor je sasvim blizu baš opisanoga, s njegove južne strane. Prostorno je znatno manji i sastoji se od više starinskih jednokatnih i dvokatnih kuća. Također, ovdje su zatočenici zaposleni u ovdašnjim radionicama. To su tkaonice, predionice, krojačnice. Vide se intelektualke pokraj žena seljačkog i radničkog sloja. Inače, mnoge žene rade na poljima. Mjesta za spavanje su slična onima muškaraca, svuda su vidljivi pokrivači ili domaći ćilimi. Red je dobar, isto tako vlada primjeren smisao za čistoću. Općenito, viđene žene ostavljaju dobar dojam, također im je odjeća u boljem stanju nego kod muškaraca. U zasebnom odjeljku smještene su žene s djecom. Isto tako, u zasebnoj prostoriji sam vidio tri žene s dojenčadi.

29 U bolesničkoj sobi, gdje je smješteno oko 30 bolesnica, rade dvije liječnice /zatočenice/. Bolesnički odjel, premda priprost, ostavlja zadovoljavajući dojam. Baš tu se jako osjeća nedostatak vate. S druge strane, primjećujem da

mnogim zatočenim ženama izostaje menstruacija uslijed uzrujavanja i promijenjenog načina života. Tim zatočenicama sam obećao dostaviti dovoljne količine vate, isto tako i mlijeka za djecu.

30 Ambulanta i stomatološka ordinacija nalaze se izvan dva opisana logorska odjela, upravo ispred ulaza (u logor). O njima skrbe tri liječnika /Židovi/ i pomoćno osoblje. Uređaji su ponešto priprosti, osobito stomatološki /nožni pogon/; nažalost su također i cijevi rendgenskih aparata oštećene. Tu se liječe ustaše i zatočenici. Potrebno je naglasiti da se glavni farmaceutski depo nalazi u spomenutoj vojnoj bolnici u Jasenovcu, odakle se pokrivaju potrebe. Teže ozlijeđeni ili bolesni prosljeđuju se u Jasenovac.

31 Osim toga, unutar na početku spomenutog logorskog područja postoje velike gospodarske zgrade (Ekonomija) /staje za konje i stoku i skladište za liha/ i ostatak stare tvrđave, koji stoji odijeljeno od ostalih zgrada. Tu su smještene: ljevaonica željeza, kovačnica, bravarija i jedna drvena radionica. Posvuda su zaposleni zatočenici čiji izgled je, s izuzetkom odjeće, zadovoljavajući. U ovom odjelu tvrđave su isključivo muškarci; čija se mjesta za spavanje nalaze na katu ponad radionica i vrlo su priprosta, ali posve odgovarajuća prilikama.

32 Kao što je već spomenuto, veliki dio zatočenika i zatočenica Stare Gradiške radi na okolnim poljima i gospodarstvima (ekonomijama), što je zatočenicima poželjno osobito tijekom toplijeg dijela godine.

33 Radno je vrijeme određeno od 7 do 12 i 14 do 19 sati.

34 Uvečer smo večerali u časničkoj kantini, gdje sam se upoznao s nazočnim ustaškim časnicima. Logorski upravitelj je jedan mlađi ustaški poručnik. Tijekom večere svirao je izvrstan zatočenički glazbeni orkestar.

35 U nedjelju, 16. srpnja, prisustvovao sam katoličkoj jutarnjoj službi Božjoj za zatočenike. Ista se održavala u logorskoj crkvi. Crkva je bila puna zatočenika i zatočenica. Službu Božju je održao jedan katolički ustaški vojni propovjednik.

36 Kasnije sam još posjetio logorsku dječju školu, koju pohađa 17-ero djece različitih razreda, odnosno godišta. Učiteljica je (i) sama zatočenica. Djece su izgledala dobro.

37 Odmah poslije toga prisustvovao sam kazališnoj predstavi, koja se ad hoc davala u jednoj od opisanih radionica muškog radnog logora. U prilogu se nalazi i program predstave. Glumci su isključivo internirani muškarci. U stankama je svirao veliki zatočenički orkestar. Glazbenici su bili velikim dijelom Židovi. Napomenuto mi je da se kazališne predstave i koncerti održavaju redovito. Garderoba kao i instrumenti se daju na raspolaganje. Publika se sastoji od zatočenika /muškaraca/ i ustaša – razdvojeni po redovima.

38 Na slobodnom prostoru u radnom logoru zatočenici šeću ili leže u travi. Također, odigrana je nogometna utakmica koja se dopušta kao nedjeljna zabava zatočenika.

39 U vrijeme podneva vozili smo se automobilima u 10 km. udaljene Gređane Salaš. To je poljoprivredno gospodarstvo koje obuhvaća 95 zatočenika, muškaraca i žena; među njima nekolicinu Židova. Oni se upotrebljavaju isključivo za poljoprivredne poslove. Drvene barake za stanovanje sadrže klupe; pokrivači i slično svuda postoje. Glede toga je dojam o redu i stanju dobar, premda bi se cijeli kompleks prije mogao nazvati priprostim. Postavljeni su drveni zahodi s jarcima. Kondicija ljudi je dobra; odjeća muškaraca je oskudna. Za zatočenike je upravo kuhana kukuruzna palenta i povrće. Proizvode poljoprivrednog gospodarstva otprema Ustaška vojnica. Naravno, ovo gospodarstvo je strogo čuvano; također je okruženo bodljikavom žicom. Okolno područje je prilično ugroženo od partizana.

40 Poslijepodne smo se vratili u Jasenovac, tj. automobilom u Okučane i odatle vlakom u Novsku, gdje su nas opet očekivali automobili da nas odvezu u Jasenovac.

41 U ponedjeljak, 17. srpnja, počelo je pregledavanje radnog logora Jasenovac.

42 Logorsko područje je jednom stranom naslonjeno na rijeku Savu, dok su preostale tri strane okružene zidom od cigala. Radi se o veoma velikom području s pogonima različite namjene čiji se dijelovi još uvijek nalaze u izgradnji.

43 U muškom logoru postoje:

44 Velika cigлана s vlastitim iskopom zemlje na samome logorskom zemljištu. Zatočenici, koji ovdje rade, izgledaju snažno. Odjeća je oskudna i poderana, kao obuća služe drvene sandale, što se može primijetiti gotovo svuda.

45 Isto tako, uređena je jedna tvornica lanaca (lančara). Zatočenici rade na različitim strojevima. Općenito, izgledaju dobro. Odjeća je oskudna. Pobrao sam oko 70 do 80 osoba, najviše Židova. Također, među njima je brojna mladež.

46 Uslijed velikog šumskog bogatstva okolnog područja tu je također jedna pilana. Drvo se riječnim putem vozi u logor. Zaposleni su isključivo zatočenici.

47 Instalirana je jedna velika stolarija. Ona izvršava poslove za građevine koje se grade unutar i izvan logora.

48 Suvremena strojarnica koja daje struju za radionice i za električnu rasvjetu.

49 Iznad jedne radionice uređen je tehnički ured. Ovdje, na crtačim stolovima, rade zatočeni inženjeri, arhitekti i tehničari, i to Židovi i kršćani.

50 Po suvremenim nacrtima, zatočenici su u jednoj zgradi uredili mlin i pekarnicu. Tu se peče ukupno potrebni kruh /kukuruzni kruh/ za ustašku posadu i za zatočenike.

51 Također, postoji jedno gospodarstvo (ekonomija). Vide se staje s konjima i kravama; isto tako i odgovarajuće radionice. U uporabi je i mala, dobro uređena sirana. Vode ju tri zatočenika.

52 Drvene barake za stanovanje leže nešto postrance. U prvoj baraci su smještene različite radionice; kao što su postolarska radionica, urar, krojačnica, brijačnica. Prije svega, tu se uglavnom radi za potrebe ustaške posade, ali također i za zatočenike. Zaposleni su isključivo zatočenici. Također, svoje mjesto ovdje ima i zajednička kuhinja.

53 Dalje, u dva reda stoji šest drvenih baraka za stanovanje koje su u dobrom stanju. Posvuda su jedna ponad druge postavljene dvostruke klupe (za spavanje). Pokrivači ili domaći ćilimi vide se na svakome mjestu za spavanje. Isto tako se kod svake klupe nalazi nekoliko osobnih stvari zatočenika. Može se konstatirati dobar red i čistoća. U svakoj baraci stanuje oko 100 zatočenika.

54 Nadalje se u produžetku nalaze dvije barake u dobrom stanju, gdje je smješten zatočenički lazaret. Tu sam izbrojao 7 stalnih liječnika /zatočenici/ i to Židova kao i kršćana. Vodeći liječnik je dr. Mile Bošković /zatočeni kršćanin/, jedan veoma požrtvovani čovjek. Procijenio sam broj bolesnika na oko 95. Glavna oboljenja su uvjetovana okolnim krajem, to jest malarija, tuberkuloza i reumatska oboljenja. Lazaret se opskrbljuje lijekovima iz glavne ljekarne u ustaškoj bolnici. Tu postoji jedan dezinfekcijski uređaj koji se upotrebljava u pravilnim vremenskim razmacima. Bolesnici spavaju dijelom u jednoj baraci na klupama, a u drugoj na željeznim krevetima. Nedostajanje slamarica je veliki nedostatak, ali je nemoguće nabaviti za to nužne tkanine /juta/. Uostalom, redovito raskuživanje prilično jako oštećuje tkanine, tako da su u relativno kratkom vremenu većinom uništene. Također se to odnosi na dezinfekciju odjeće koja se zbog toga veoma oštećuje.

55 Isto tako, u blizini se nalazi jedna baraka sa zahodima. Ona počiva na sustavu s kantama (Eimer-sustav) tako da su mogući izvjesni higijenski uvjeti.

56 Pokraj baraka za stanovanje je veći povrtnjak koji je dodijeljen zatočenicima.

57 Više stotina metara dalje stoje dvije dvokatne građevine od cigle, u gradnji. Tu još nedostaju vanjska žbuka i unutrašnje uređenje, no one su već nastanjene ustašama. Čim budu gotova mjesta za stanovanje ustaša izvan logora, koja su u gradnji, ove će dvije zgrade biti stavljene na raspolaganje zatočenicima. To se treba veoma brzo dogoditi.

58 Postrance i drvenom živicom odvojen leži ženski logor. Kao mjesta za stanovanje tu postoje dvije barake. Jedna ponad druge postavljene drvene klupe služe kao mjesta za spavanje. Posvuda ima pokrivača. U tim barakama ima mjesta za oko 180 žena. Pokraj je još jedna mala drvena baraka koja služi kao lazaret. Ovdje su, pod nadzorom jedne pomoćnice, smještene tri bolesnice. Mogao se ustvrditi red.

59 Žene se poslom nalaze na poljima kako bi radile. Navečer se vraćaju natrag u barake.

60 Ljeti se izvjestan broj žena dodjeljuje obližnjim poljoprivrednim gospodarstvima. Nakon žetvene sezone opet se vraćaju natrag u logor.

61 Izvan logora, u selu Jasenovac postoji kožara koju u cijelosti vode zatočenici. Također, priključena je mala četkara. Tu radi oko 120 muškaraca, većinom Židova. Ti zatočenici stanuju u prostorijama koje se tamo nalaze. U istima vlada dobar red. Ljudi izgledaju dobro. S njima se postupa povlašteno.

62 Radno vrijeme u logoru je uređeno od 7 do 12 i od 14 do 19 sati.

63 U logoru Jasenovac zatočenici nose znakove. Židovi žute, pravoslavci bijele, a katolici plave poveze oko ruke. Moram primijetiti da je većina nosila žuti povez.

64 Muškarci su svi ošišani radi prevencije ušljivosti.

65 Mnogi zatočenici spavaju u izvjesnim prostorijama koje se nalaze u blizini radionica. Stoga se na različitim mjestima mogu vidjeti snopovi pokrivača koji se uvečer rasprostiru.

66 Nedostatak su vlažna i močvarna područja kraja. Voda nije baš dobra. Isto tako, ponekad se javlja malarija što, također, pokazuju i oboljenja. Mali uređaj za filtriranje vode nalazi se samo u bolnici.

67 Hrana je možda oskudna, tako da su zatočenici jako upućeni na pošiljke živežnih namirnica izvana. Takvo stanje obilježava i logor u Staroj Gradiški. Ljudi mi pričaju da ponekad dnevno dolazi i do 600 paketa. Usprkos tome, i dalje postoji oskudica. Uzevši u obzir da su zatočenici bili ili su velikom većinom teški radnici, tada je dostatna količina hrane od velike važnosti. Pojedinci dobivaju mjesečno više paketa od obitelji, ali dijele živežne namirnice s drugim zatočenicima kako bi i sami pomogli – ukoliko su obitelji u mogućnosti poslati takve pakete.

68 Također su i u Jasenovcu omogućene zatočeničke kazališne predstave, igre i glazbeni koncerti.

69 U Jasenovcu, kao i u Staroj Gradiški, proizvodi radionica se upotrebljavaju za izgrađivanje logora ili za opremanje ustaških snaga. Također, poljoprivredni proizvodi se troše za opskrbu istih.

70 Poslijepodne istoga dana još sam na brzinu posjetio 16 kilometara udaljeno mjesto Bosanska Dubica u Bosni, koje leži na rijeci Uni. To je takozvano pogranično mjesto koje je okruženo partizanskim područjem. Trenutno je uglavnom napučeno muslimanskim izbjeglicama, dok negdašnje pravoslavno žiteljstvo više nije u mjestu. Puno ruševina kuća, na prvome mjestu javne građevine, svjedoče o borbama. Zanimljivo je zabilježiti da je tri dana kasnije, 20. srpnja, Dubicu napalo 1500 partizana.

71 Tijekom večeri vlakom smo napustili Jasenovac, ali imali smo nesreću da je partizanski zrakoplov mitraljirao lokomotivu, tako da je dolazak u Zagreb uslijedio tek oko ponoći.

72 Kao što sam već u jednoj od svojih posljednjih bilježaka ukratko izvijestio, o viđenom sam stekao relativno dobar dojam. Ne smije se zaboraviti da je položaj Hrvatske neobično težak. Danas se na nadležnim mjestima trude koliko je moguće poboljšati situaciju. Oskudica, s obzirom na hranu i odjeću, otvoreno se priznaje; ali kako bi se to otklonilo, postoje ogromne prepreke. Uzevši u obzir da su vlastite snage veoma loše obučene i potplaćene, nije za zamjeriti da se tako ni za zatočenike ne može brinuti.

73 Moj opći dojam o potrebama zatočenika ide u smjeru da im se što prije, koliko je to moguće, mora pomoći u hrani, odjeći i lijekovima.

74 Zaključno, moram napomenuti da sam svuda bio najbolje primljen. Za vrijeme cijelog putovanja bio sam gost glavnog ravnatelja gospodina dr. Jurčića, za što sam mu izrekao zahvalu.

75 Veoma poštovane gospođe i gospodo izvolite primiti izraze mojeg osobitog poštovanja.

J. SCHMILDLIN
Poslanik Međunarodnog odbora
Crvenoga križa za
Nezavisnu Državu Hrvatsku.

M.P.

Prilog

76 P.S. Podrobni izvještaj o mojim daljnjim gledištima s obzirom na pomoć logorima i o položaju samih zatočenika slijedi idućom prigodom. Sada još pregovaram s vlastima oko, koliko je to moguće, djelotvornijeg određenja pomoći i provođenja iste u djelo.

77 Pitanje lijekova se većim dijelom riješilo s pomoći iz američke pošiljke.

78 Daljnji dogovori sa Židovskom općinom kako bi se uskočilo s postojećim sredstvima, su pred zaključenjem.

79 Pošiljke živežnih namirnica /paketi/ nežidovima uzrokuju poteškoće. Židovska općina je po tom pitanju voljna u jednom izvjesnom opsegu pomoći. I to iz razloga kako bi se i ostalim zatočenicima dostavilo pakete iz taktičkih razloga. Hitno očekujem Vašu pošiljku paketa. Isto tako, tu mogućnost i za ostale zatočenike.

80 Pitanje odjeće je najteže i nadam se od Vas primiti povoljne odluke.

SUMMARY

ICRC DELEGATE'S VISIT TO CONCENTRATION CAMPS OF JASENOVAC AND STARA GRADIŠKA IN THE SUMMER OF 1944

On the basis of original archival sources the author described a visit of Julius Schmidlin to the Ustasha concentration camps of Jasenovac and Stara Gradiška and camp's farm at Gređani Salaš. J. Schmidlin was an ICRC delegate in the Independent State of Croatia during the Second World War. In the summer of 1944 Croatian authorities allowed him a visit to mentioned concentration camps. The delegate was accompanied by Dr. Milutin Jurčić, the main director of the Main directorate for public order and security of the Ministry of internal affairs of the Independent State of Croatia, and some other state functionaries. They spent four days in concentration camps, mostly in concentration camp of Jasenovac. Croatian authorities had forbidden to Schmidlin every possibility to take photos or to take serious conversation with the camp inmates. However, the delegate had made some connection with the camp inmates. Dr. Mile Bošković had become an unofficial commissioner of interned civilians in the matter of humanitarian Aid. Simply, he was the connection between the ICRC delegate in Zagreb and the camp inmates. He had an obligation to inform delegate Schmidlin about the humanitarian funds sent to the camp and about the distribution of it to the camp inmates. The article is divided into two parts. The first is that of the visit itself. The second part content a transcription of original report on German language concerning the specified visit which was written by delegate Schmidlin. The delegate had sent the report to the ICRC Headquarter in Geneva, respectively to the Jean-Etienne Schwarzenberg, a member of the ICRC Secretariat and head of the ICRC Special Aid Division. The translation of the report in Croatian language is also given.

Key words: Second World War, Independent State of Croatia, International Committee of the Red Cross, Charity, Julius Schmidlin, Jasenovac, Stara Gradiška, Camp Inmates, Prisoners of War, Interned Civilians

